

Dragica Čeč

»Priznal je, da je s helebardo in žvižganjem vodil upornike proti Gorici«

O povezavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713

ČEČ Dragica, dr., Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, SI -6000 Koper

94(497.473)"1713"
347.236(497.473)"1713"
323.269.6 (497.473)"1713"

»PRIZNAL JE, DA JE S HELEBARDO IN ŽVIŽGANJEM VODIL UPORNIKE PROTI GORICI«

O povezavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713

Prvo tematsko os prispevka predstavlja pregled pravnih interpretacij zločina upora od srednjega veka do 18. stoletja, ko se pod vplivom naravnega prava zgodi premik v dojemanju oblasti. To vpliva tudi na transformacijo delikta žalitve vladarja, ki postane pogostejše povezan z drugimi zločini, torej tudi z zločinom upora. Prikazan bo proces ločevanja delikta žalitve vladarja od delikta upora in izdaje države, zlorabe državnih simbolov in institucij ter neposrednega ogrožanja osebe vladarja.

Drugo tematsko os predstavlja sojenje upornikom v tolminskem uporu leta 1713. Sporne prakse podložnikov, ki jih cesarska komisija v primeru upora 1713 izpostavlja kot splošne značilnosti kulture upiranja, so povezane zlasti z ogrožanjem javne varnosti in nespoštovanja oziroma ogrožanja obstoječih družbenih hierarhij. Delikt žalitve suverena, ki je dokazan nekaterim od usmrčenih upornikov, je tradicionalen, saj obsega žalitev deležnega kneza in prelom zvestobe. Pri vseh zločincih, ki jim je dokazan, prispeva k poostritvi smrtne kazni, medtem ko žaljenje lokalnih avtoritet predstavlja zgolj eno od oteževalnih okoliščin za voditelje upora.

Ključne besede: Crimen laesae maiestatis, upor, 1713, grofija Tolmin, Goriška, kaznovanje upornikov

ČEČ Dragica, PhD, University of Primorska, Faculty of Humanities, Titov trg 5, SI-6000 Koper

94(497.473)"1713"
347.236(497.473)"1713"
323.269.6 (497.473)"1713"

“HE ADMITTED LEADING THE REBELS TOWARDS GORIZIA WITH A HALBERD WHILE WHISTLING”

A Connection between Crimen Laesae Maiestatis with the Uprisings and the Role of Rebel Punishment in the Tolmin Peasant Revolt of 1713

The first line of argument in the article is an overview of the legal interpretations of uprising as a crime between the Middle Ages and the 18th century, when a shift in the authority concept occurs under the influence of natural law. This had an impact on the transformation of the offence of insulting the ruler, which became more frequently connected with other crimes, including the crime of uprising. What is presented is the process of distinguishing between the offence of insulting the ruler from the crimes of uprising and treason, the abuse of state symbols and institutions, and of immediate threat to the person of the ruler.

The second line of argument concerns the trial of the rebels in the Tolmin Peasant Revolt of 1713. The questionable practices of the serfs that were underlined in the 1713 uprising case by the Imperial Commission as common features of the uprising culture were connected above all with threats to public security and disrespect or threats to the existing social hierarchy. The offence of insulting the sovereign that was proven against some of the executed rebels was traditional because it comprised an insult to the regional prince and a breach of fidelity. For all criminals against whom it was proven, it resulted in the death penalty, while insult to the local authorities counted only as an aggravating circumstance.

Key words: Crimen laesae maiestatis, uprising, 1713, Tolmin County, Gorizia region, rebel punishment

Uvod

Prvo tematsko os prispevka predstavlja pravno interpretacijo zločina upora od srednjega veka pa do 18. stoletja, ko se zgodi premik v dojemanju tako oblasti kot predvsem delikta žalitve vladarja – deželnega kneza, v okvir katerega v kazensko materialnem smislu sodi tudi upor. Ob analizi kazenske prakse, ki jo prinaša prispevek, se sicer razkrije, da so žalitev vladarja kot žalitev nosilca oblasti kaznovali posebej in da so bili uporniki, ki jim je bil poleg zločina upora dokazan tudi ta delikt, vedno huje kaznovani kot drugi uporniki. V strogem pravno, političnem in filozofskem izhodišču je vsak zločin v predmoderni dobi predstavljal žalitev vladarja,¹ saj je nastopal proti družbenemu redu, ki ga je utemeljil bog, tako kot je bila v isti intervenciji utemeljena tudi vladarjeva oblast. Posledično je to pomenilo, da je bil zločin tudi žalitev boga, ki bi lahko sprožila njegovo jezo, če bi ostala nekaznovana. Omejen postulat je sicer značilen za 16. stoletje, saj se neposredno uporablja kot utemeljitev novih političnih redov, ki posegajo v stare privilegije posameznih političnih entitet.

Drugo tematsko os prispevka predstavlja dojetje upora s stališča vladarja kot deželnega kneza na podlagi analize upora leta 1713, saj je bilo mnogo pritožb upornikov usmerjenih neposredno proti zakonom in regalijam (privilegijem) deželnega kneza. Z rušenjem javnega reda in družbenih hierarhij, javnim nasiljem upornikov in nato tudi nasiljem vojske, ki je prišla v deželo, so se tem pridružile tudi nekatere klasične antifevdalne zahteve. Dojetje upora dokazujejo tako izrečene kazni kot ritualizirano in gnusno mučenje mrtvih teles, ki je s svojo simbolično govorico in komunikacijo delovalo generalno – preventivno v smeri obnavljanja porušenih družbenih razmerij od boga vzpostavljene družbe treh stanov.

Crimen laesae maiestatis v kazenskih redih do kazenskega reda 1787

Definicija zločina proti vladarju *crimen laesae maiestatis* izhaja iz rimskega prava, iz *Lex quisquis*, v katerem je Honorius, sin Theodosia izenačil napad na osebo vladarja z usmrtnostjo njegovega uradnika – magistrata.² Kot kazen za zločin je zakon predvideval usmrtnost z mečem kot simbolom oblasti. *Lex quisquis* je naprej prevzelo kanonsko pravo. Pozneje je bil *lex quisquis* leta 1356 skoraj dobesedno vključen v zlato bulo. Takšna recepcija je sicer ob dejstvu, da je tudi germansko pravo poznalo zločin nezvestobe (»infidelitas«), nekoliko lažja, a vendarle je moralo priti do prepletanja obeh pravnih

tradicij, kar je posebej očitno v zlati buli. Najprej so bili vladarji zavarovani samo kot oseba in ne kot nosilci oblasti (tudi podrejene). Šele z zlato bulo je bila namreč zavarovana tudi njihova oblast. V istem pravnem aktu je bil utemeljen tudi prelom deželnega miru. Upravičeno lahko trdimo, da je vključitev *lex quisquis* v zlato bulo omogočala, da je cesar, ki je v dednih deželah nastopal kot deželni knez, postopoma uveljavil izključni privilegij določanja, kdaj konflikti med kmeti in deželnimi avtoritetami postanejo upor, in tudi odločanja, kakšne kazni bodo naložene upornikom.

Določena razmejitev med pojmovanjem delikta žaljenja vladarja in upora se zgodi v zgodnjem novem veku, ko najprej Bamberški malefični red v 132. členu iz zločina *Crimen laesae maiestatis* izloči delikt žaljenja z besedami in dejanji nekega gospoda in tako zagotavlja zaščito volilnim in deželnim knezom proti napadom z besedami in dejanji ter tako bolj kot v zlati buli vzpostavlja jasno hierarhično razliko med oblastjo vladarja in oblastjo, ki je dana od vladarja.³ V tem oziru volilni knezi niso več ločeni od preostalega plemstva, ampak vključeni v enako zaščito. Mnogi drugi delikti prej nejasno združeni v zločinu žalitve vladarja, zlasti tisti, ki so bili povezani z izdajo države, so v tem kazenskem redu postali samostojni delikti: tako sramotilni tiski, ponarejanje denarja, izdaja, upor, dezertstvo ter drugi zločini nezvestobe, kot na primer prehod na stran sovražnika oziroma predaja gradov v roke nasprotnika (v členih 135, 136, 149, 152). Z izločanjem teh deliktov iz rimskega *crimen laesae maiestatis* se je sam pojem žaljenja vladarja v bamberškem malefičnem redu zelo skrčil. A tudi Bamberški malefični red ni določal, kako širok krog plemstva je upravičen do vladarjeve zaščite.⁴ Vendarle pa ne za dolgo. V nekaj desetletjih zatem izdanim cesarskem kazenskem redu *Constitutio criminalis Carolina*⁵, ki se je pri mnogih drugih deliktih zgledo-

³ V tem oziru volilni knezi niso več ločeni od preostalega plemstva, ampak vključeni v enako zaščito.

⁴ Drugi avtorji posebej poudarjajo, da je *Carolina* ohranjala zaščito volilnih knezov. Vprašanje je zlasti pereče v tistem delu Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, ki je bil razdeljen med kneževine in svobodna mesta.

⁵ *Constitutio criminalis Carolina* ali krajše *Carolina* (1532) je bil prvi kazenski red, ki je bil sprejet na državnem zboru in je sicer subsidiarno veljal za celotno monarhijo. Od leta 1530 (in sklicujoč se tudi na privilegije Avstrijski hiši iz let 1358 (*Privilegium maius*, ponovno potrjenim 1453) cesarski predpisi dežel avstrijske hiše ne zavezujejo k doslednem spoštovanju (Brauneder, *Österreichische Verfassungsgeschichte*, str. 76), isto leto pa se začnejo tudi pogajanja za dodelavo sodnega reda za deželska sodišča (Wolfram, *Ständefreiheit*, str. 224). Pozneje, a še vedno v prvi polovici 16. stoletja, je cesar podal predlog o skupnem deželskem sodnem redu, ki pa se v tem stoletju še ni razvila (Žontar, *Sodni red*, str. 579 po avstrijskem pravnem zgodovinarju Baltlu). Nepomembna ni niti okoliščina, da je deželni knez Albert V. v kranjskem deželnem ročinu iz leta 1460 zapisal tudi, da se v vseh primerih, ki niso navedeni v deželnem ročinu, ravna po štajerskem deželnem ročinu.

¹ Foucault, *Nadzorovanje*, npr.: str. 57, 63.

² Czech, *Der Keiser*, str. 32 in *Imperatoris Theodosii Codex* (CTh.), 16.1.4

val po Bamberškem malefičnem redu, je delikt žalitve vladarja ponovno obravnavan zelo splošno. Okoliščino je seveda mogoče povezati s politično močjo cesarja v času izdaje kazenskega reda na eni strani in močjo samostojnih nemških kneževin in mest na drugi strani. Kot ugotavlja H. Schnabel Schule lahko posredno vključevanje rimskega pojmovanja žalitve vladarja najdemo v 218. členu Caroline. V tem, enem od čisto zadnjih členov kazenskega reda se z neposrednim sklicevanjem na *crimen laesae maiestatis* uvaja izjema, da se pri zaplembi premoženja zaradi tega delikta, okoliščina, kakšen bo učinek kazni na družino, ne upošteva pri odločanju o višini zaplenjenega premoženja.⁶ Ista okoliščina je bila v kranjskem redu za deželna sodišča obravnavana povsem drugače. Kranjski red za deželna sodišča je namreč dovoljeval, da na posestvu, ki ga odvzamejo zločincu, še naprej živi njegova žena in otroci. Družini ni potrebno plačati odškodnine oziroma je treba paziti, da se ji ne povzroča škoda.⁷ Delikt žaljenja vladarja se v Carolini ne loči od deliktov, ki neposredno ogrožajo državo. Carolina je namreč ločevala zgolj med izdajo, ki ga obravnava v 124. členu in uporom (obrnava v 127. členu ter žaljivimi tiski in prelomom deželnega miru (čl. 129 in 110)). Zaradi subsidiarnosti tega kazenskega reda se ločitve cesarji pozneje niso držali, saj je še konec 18. stoletja *crimen laesae maiestatis* v pravnem dojemanju avstrijskih pravnikov in vladarja obsegal oba delikta.⁸

Zgodnjenovoveško pravo dednih dežel je včasih veliko bolj natančno definiralo delikt žaljenja vladarja (deželnega kneza). Posamezne okoliščine povezane z zločinom upora so bile uvrščene v deželne kazenske rede in tako je kranjski sodni red za deželna sodišča (1535) poleg usmrtitve in izdaje ter kaznivih postopanj proti obljudi zvestobe tako cesarju, kralju, knezu ali drugemu gospodu; med zločine združene v istem členu uvrstil tudi hujskanje k uporom (v okviru zločina preloma miru, ki ga je obljubil deželnemu knezu ali svojemu oblastvu). Sojenje tega zločina je podredil izključno pod pristojnost deželskih sodišč, ta pa so bila po kazenskem redu za deželna sodišča tako ali tako podrejena pooblaščenec deželnega kneza.⁹ V okvir istega zločina je sodilo tudi »zločinsko« upiranje proti vsem oblastem in predstojnikom. Na nekoliko bolj prikrit način je bil upor omenjen tudi v ljubljanskih malefičnih svoboščinah (1514) oziroma, kot upravičeno trdi M. Suppan, v privilegiju, kjer je bilo upiranje uvrščeno tudi v delikt preloma

miru, ki pa ga ob poznavanju zlate bule ne smemo več omejevati zgolj na za srednji vek tako značilne fajde, torej oborožene spopade med plemiškimi, meščanskimi in kdaj tudi kmečkimi frakcijami. Ljubljanski malefični red je neposredno omenjal tudi delikt upora, a je moč mestnega kazenskega privilegija v zadevah upora segla zgolj do zahteve meščanom, da sodelujejo pri obrambi mesta v času upora, dlje pa svojih pristojnosti privilegij ni mogel širiti.¹⁰ Ta člen ljubljanskih malefičnih svoboščin je postal zelo aktualen že leto dni po izdaji omenjenega privilegija v času upora leta 1515. Čeprav se mesto v letu 1635 posebej ne sklicuje na malefične svoboščine, pa so vsi sklepi mestnega sveta v času vse-slovenskega upora leta 1635 izglasovani v okvirih, ki jih postavlja to določilo ljubljanskih malefičnih privilegijev. V sojenju upornikom leta 1635 je dobilo privilegirano mestno sodišče kot kazensko sodišče pravico, da izvede preiskovalni postopek za upornike, kazen pa je morala po glasovanju sodnih prisodnikov potrditi notranjeavstrijska vlada v Gradcu.¹¹

Četudi je vzpostavitev zgodnjenovoveške države kot ozemeljsko definirane politične strukture omogočila ločitev zločinov proti državi od zločinov proti osebi vladarja, deželno knežja oblast v 16. stoletju ni bila tako močna, da bi redefinirala zločin žaljenja vladarja. Zato je v vseh kazenskih redih do srede 18. stoletja zločin žaljenja vladarja ohranjal zelo splošne definicije, ki niso posegale v definicijo, ki je bila vključena v zlato bulo. Izrazito kratko in zelo splošno združevanje cele palete zločinov, ki jih uvaja zločin žalitve vladarja – deželnega kneza v samo en člen Ferdinandee, ki ni splošna značilnost drugih 39 členov kazenskega materialnega prava tega kazenskega zakonika, pa je vendarle odraz politične moči, ki si jo je pridobil deželni knez po koncu tridesetletne vojne. Deželni knez v Ferdinandeei namreč uveljavi izključen privilegij, da odloča, kaj je žalitev vladarja in upor, ki je naveden kot drugi v istem členu ter še, kaj so številni drugi zločini od izdaje do prehoda mestnega obzidja, ki so bili tudi del kazenskih praks, ki jih je sankcioniral ta člen. In tudi, da odloča o kaznih za storilce teh zločinov. V tem kazenskem redu, ki ima oziroma pridobi širše, a zgolj subsidiarno področje veljavnosti, je vsaj¹² od Fer-

⁶ Podobno velja tudi še v kazenskem redu Jožefa II., ki v 42. členu posebej določa, da se pri zaplembi premoženja ne ozira na družino posameznika.

⁷ Land-Gerichts-Ordnung.

⁸ Ker so Ferdinandeeo pozneje kot Jožefino uveljavili tudi na Češkem, je takšno pojmovanje deželnoknežje oziroma kraljeve oblasti veljalo za večino Habsburške monarhije.

⁹ Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 577.

¹⁰ Malefične svoboščine določajo, naj se kaznujejo po presoji večine sveta (Malefične, fol. 7).

¹¹ Prim.: Koropec, *Mi smo tu*, str. 196-202.

¹² Kot kaže že praksa sojenja upornikom, ki so sodelovali v uporom leta 1635, so morale deželne oblasti počakati na odločitev notranjeavstrijske vlade, ki je določila, v čigavo pristojnost sodi sojenje upornikom. Tudi o končni kazni je že odločala notranjeavstrijska vlada. Ta je imela že po procesno-pravnih določilih kazenskega reda Karla V. – Caroline tudi posvetovalno vlogo pri odločanju o končni kazni za delinkvente. Analiza opravljena na podlagi gradiiva, objavljenega v: Kmečki panti na Slovenskem, str. 188-190.

dinandee najprej (1656)¹³ preiskovanje in kaznovanje uporov pridržano odločitvi deželnega kneza. Pri kaznovanju upornikov se od deželnega kneza pooblašteni malefični sodniki ob ohlapnih določilih kazenskega materialnega prava zgledujejo zlasti po pravni praksi, ki jo kot izobraženi pravniki poznajo. Po hierarhiji zločinov v Ferdinandei so bili zločini, ki jih je uvajal zločin žaljenja vladarja, najhujši zločini, saj so tako kot žaljenje boga in čarovništvo neposredno ogrožali družbeni red, ki je bil postavljen od boga.

Ferdinanda je bila zakonik, ki je v marsičem povzemal Carolino, a je starejši kazenski zakonik v marsičem nadgradil. Tako v kazensko materialnem pravu in tudi v kazensko procesnem pravu. Po različnih avtorjih Wolfram trdi, da se je vsaj od 80. let 17. stoletja uveljavil tudi v drugih dednih deželah, zlasti na Tirolskem in v notranjeavstrijskih deželah.¹⁴ Zločin žalitve vladarja so morali po Ferdinandei upravni organi takoj prijaviti nadrejenim organom. Izrecno je bilo prepovedano, da zločin preiskujejo in kazni zanj izrekajo krvni sodniki ali drugi nosilci privilegijev kazenskega sodstva.¹⁵ Ravno Ferdinandea je v času svojega nastanka glede ekskluzivnosti kaznovanja najhujših zločinov, ki so bili usmerjeni proti deželi, omogočala sojenje na podlagi kazensko-pravne prakse. Vsekakor je bila pri uveljavljanju deželno-knežje pravice glede sojenja upornikom pomembna tudi okoliščina, kako obsežen je bil upor. Določilo o ekskluzivni pravici deželnega kneza, da določa okoliščine sojenja v primerih žalitve vladarja, je po začetku zgodnjega novega veka postalo tudi del deželnih ročinov, ki jih je potrjeval vsakokratni deželni knez. Na Goriškem je bilo vsaj od srede 17. stoletja (1643) kaznovanje za žalitev vladarja prepuščeno deželnemu glavarju, zločin žalitve vladarja pa je zajemal celo paleto zločinov.¹⁶ Kot poudarjajo različni avtorji, je bil goriški deželni glavar bolj predstavnik deželnega kneza kot predstavnik in zaupnik deželnih stanov.¹⁷ Za Kranjsko iz obstoječe znanstvene literature in pregleda privilegijev sicer ne vemo, kdaj pride omenjeno določilo v deželni ročin. A kranjski deželni stanovi so pravice

deželnega kneza zelo dobro poznali in ko so leta 1730 pisali o svojih kazensko-sodnih privilegijih, so jih dojemali kot »alten herkommen« in trdili, da po njih lahko sodijo svojim gospodom in deželanom, kot so zapisali v nekem poročilu o svojih kazensko sodnih pristojnostih, a so dodali, da se njihove pristojnosti končajo, če gre za zločine: »*criminis laesae maiestatis, rebellionis et perductionis*«¹⁸.

Zločin žalitve vladarja v Habsburški monarhiji ni izhajala zgolj iz cesarskih (ali deželno knežjih) kazenskih zakonikov, ampak tudi iz zlate bule, ki je zločin *crimen laesae maiestatis* povzela po *Lex quisquis*.¹⁹ Vsekakor se je skozi zgodnji novi vek z ruralnimi, a tudi upori v bolj urbanih okoljih, razumevanje upora iz zgodnejšega pojmovanja kot zločina, ki žali neposredno vladarja, počasi spreminjalo v zločin, ki je ogrožal tako obstoj države ali njenega najvišjega predstavnika – suverena ter tudi njegove lokalne predstavnike. Kot »*crimen laesae maiestatis*« in »*riot*«, torej upora in žaljenja vladarja obenem je patent leta 1660 (v času vojne s Portugalsko) označil vsako sodelovanje s sovražniki.

Povezava med osebo vladarja in državo izhaja do določene mere tudi iz politične teorije države. Ta je enačila osebo vladarja z državo, zato je bil vsak napad na vladarja kot osebo dojet kot napad na državo. Državo je namreč po politični teoriji, ki je prisotna zlasti v 17. stoletju, predstavljalo telo vladarja. Pravniki so torej delikt žalitve vladarja pojmovali kot zločin proti veličanstvu, ki je bil usmerjen proti obstoju države ali njenemu najvišjemu predstavniku – suverenu. Tudi zato je *crimen laesae maiestatis* do uveljavitve naravnega prava v razsvetljenstvu zajemal celo paleto najrazličnejših zločinov. Cesar kot deželni knez dednih dežel je v drugi polovici 17. stoletja nastopal vedno bolj kot absolutistični vladar in si je prilaščal privilegij odločanja v primeru zločinov, ki so neposredno ogrozili njega in njegovo oblast.

Posebno vlogo pri sojenju in kaznovanju zločina žalitve vladarja je igrala tudi paternalistična podoba vladarja, ki se je razvila iz srednjeveških temeljev fevdalizma, v katerem je bilo izpostavljeno podložniško in vazalsko razmerje kot razmerje varovanja in zaščite, a tudi razmerja nasveta in pomoči.²⁰ Prelom prisege je bil tako kot neposredno žaljenje vladarja z besedami torej nesporen dokaz žalitve vladarja, kar kaže tako spoštovanje germanskega pravnega izročila kot *lex quisquis*. Žalitev suverena kot očeta podložnikov je po paternalističnem dojoemanju družbe pomenilo tudi ogrožanje

¹³ *Ferdinanda je oznaka za novi kazenski red za deželska sodišča Avstrijo pod reko Enns iz leta 1656.*

¹⁴ *Prvo priporočilo, naj se Ferdinandeo uporablja v notranjeavstrijskih deželah, je izdal Karel VI. (21. 9. 1721). Ferdinandea je seveda zopet veljala kot subsidiarni zakonik, kar je določala klavzula v 99. členu Ferdinandee (Hellbling, Grundlegende, str. 6-7, Pauser, Landesfürstliche, str. 227). Uporaba Ferdinandee pred izdajo posebnih patentov, ki priporočajo njeno uporabo, sicer ni tako nenaavadna, zlasti v primerih sojenja za zločine, ki se neposredno navezujejo na deželno-knežjo oblast. Zanimariti ne gre niti dejstva, ki pa sicer pri odločanju o upoštevanju Ferdinandee nima tako ključnega pomena, da je kranjski sodni red iz leta 1535 podoben deželskemu redu za deželo pod Ennsom iz leta 1514 (Hellbling, Grundlegende, str. 14).*

¹⁵ *Ferdinanda, čl. 61.*

¹⁶ *Porcedda, Cittadini e nobili, str. 43.*

¹⁷ *Pavlin, O razvoju goriških deželnih stanov, str. 82.*

¹⁸ *AS, AS-2, šk. 74, con. 8, 7. 3. 1730.*

¹⁹ *Pravniki so tudi v odločanju o kazni za tolminske upornike pramatično prevzeli tekst iz pravniških priročnikov.*

²⁰ *Prim.: Brunner, Land und Herrschaft.*

družbenega reda, ki je določen od boga. Znotraj tega reda pa so bile točno postavljene tudi družbene hierarhije med tistimi, ki se bojujejo, tistimi, ki molijo in tistimi, ki delajo.

Za upornike oziroma njihove vodje v prvi polovici 18. stoletja je bilo značilno, da so jim očitali različne zločine. Zločin žaljenja vladarja je bil pogost spremljevalni zločin, ki je bil dokazan najpomembnejšim upornikom in je dodatno poostril izrečene smrtne kazni. Kazenski ritual obnovitve razmajane oblasti je bil zato še toliko bolj spektakularen. Upiranje se je vsaj v 17. stoletju razvilo v zločin, v katerega ospredju je bilo zlasti ogrožanje javne varnosti in obstoječih družbenih hierarhij, tako starih stanovskih kot porajajočih se novih absolutističnih v osebi uradnikov na novoustanovljenih uradih. Upiranje je pomenilo tudi ogrožanje nove centralno vodene politike. Šele razsvetljenska filozofija prava in politična filozofija ter teorija države so namreč spremenili takšno pojmovanje upora. Država konca 18. stoletja ga je definirala zgolj kot upor proti oblastni politiki in praksam in kateremukoli predstavniku oblasti, zlasti tistih, ki so bili izrazito centralistično urejeni.

Zaradi takšnega pravnega dojemanja je kaznovanje uporov vsebovalo vso simboliko dojemanja oblasti vladarja in se je odvijalo v najbolj krutem maščevalnem ceremonialu cesarske oblasti, zlasti ob kaznovanju upornikov.²¹

Razvoj koncepta žalitve vladarja v razsvetljenstvu

Naslednji premik v dojemanju žaljenja vladarja se zgodi v razsvetljenstvu. Foucault sicer trdi, da se je v razsvetljenstvu kaznovalna pravica od suverenovega maščevanja prestavila k obrambi družbe, a tovrstni argumenti so značilni že za zgodnejše upore, kar dokazuje ravno odnos oblasti in prakse sojenja v tolminskem uporu.²² Kazenski red Marije Terezije (Terezijana), ki je popolnoma izključil veljavnost drugih kazenskih norm in prakse, ter tako poskušal utrditi razmajano oblast po smrti Karla VI., je leta 1769 ločil nekatere zločine, ki jih je združil Ferdinand III. v členu o žaljenju vladarja. V 61. členu »*Laster der beleidigt weltlichen Majestät und Landesverrätere*« je bilo žaljenje vladarja neposredno povezano zgolj še z izdajstvom države, sama definicija zločina pa je ostala precej nejasna.²³ V ta člen so spadala kazniva ravnanja: zarote, izdaje, razkrivanje državnih

skrivnosti, napadi na državo z orožjem in brez njega ter sodelovanje s sovražnikom. Zločini so bili usmerjeni tako proti deželno knežji oblasti kot državi.²⁴ Upor pa je bil ponovno premeščen v drug člen (62. člen). Terezijana je definirala upor zgolj kot množično upiranje oziroma nasilno pritoževanje proti davkom, pa tudi nasprotovanje neposredno nadrejeni oblasti, uradom in izvajanje kakršnih koli pritiskov na katerega koli predstavnika oblasti.²⁵

Naravno pravo je začelo ločevati vlogo vladarja. Ta v svoji osebi ne predstavlja več utelešenja države, ampak zgolj nosilca pravice do vladanja, kar je posledično pomenilo tudi redefinicijo uporov kot napadov na oblast. »*Kazensko-zakonodajno varstvo monarha pred žaljenjem je bil edini izraz njegove absolutne moči in nedvomljivega izkazovanja spoštovanja: njegove pravne nedotakljivosti, nedotakljivosti njegovih pravic in neodgovornosti do drugih*«. ²⁶ Peter Czech je z mislijo, ki odraža malodane učbeniško razlago absolutne moči vladarja, opozoril na odnos vladarja do prava in kazenskega prava. Kot zagovornik naravnega prava je sin Marije Terezije in nekaj časa tudi sovergent na cesarskem prestolu, Jožef II. izhajal iz popolnoma drugačnih izhodišč kot njegova predhodnica in mati. Ker se Jožef II. s svojim znanjem ni bahal v teoretičnih traktatih, tako kot je to počel Friderik II. Pruski, o njegovem sprejemanju tokov razsvetljenstva ne moremo pisati obsežnih traktatov. A vendarle je nesporno dejstvo, da je bil prežet z duhom razsvetljenstva in racionalizma. Raziskovalci so potrdili vpliv njegovega pravnega učitelja Christiana Augusta Becka, kar posledično pomeni, da je Jožef II. dobro poznal dela pravnikarja, pristaša naravnega prava Samuela Pufendorfa in njegove pravne filozofije. Nadaljeval je tudi s prakso svoje matere, ki je že v 50. letih imenovala dvorno komisijo za pravne zadeve, ki ji je predsedoval grof Karl Zinzendorf. Jožef II. je bil obkrožen s pravniki, ki so zastopali principe naravnega prava. Za pripravo sprememb kazenskega reda je že leta 1781 vladar posebej motiviral pripadnike treh generacij pravnikov, ki so pripravili vsak svoj predlog sprememb kazenskega reda (Franz Georg Keeß, Karl Anton Martini in Josef Ferdinand Holger). V dragocenem dokumentu o sestavljanju predlogov za nov kazenski red, se razkriva, da Jožef II. po razsvetljenstvu ni povzel samo racionalistične drže,²⁷ ampak je od razsvetljenskih somišljenikov prevzel tudi prakso priprave elaboratov o pomembnih tematikah v okviru posebnih skupin, ki so bile pogosto zelo premi-

²⁴ *Constitutio criminalis Theresiana*, čl. 61.

²⁵ *Constitutio criminalis Theresiana*, čl. 61 – 63.

²⁶ Czech, *Der Kaiser*, str. 55.

²⁷ V slavnem »pastirskem pismu« je Jožef II. uradnikom svoj položaj monarha označil kot položaj osebe določene za službo v imenu milijonov ljudi (Walter, *Zentralverwaltung*, str. 128, 123-132), ki je dana od boga.

²¹ Na ta aspekt kaznovanja pod vplivom Foucaulta opozarjajo: Dülmen, *Teater, Studen, Rabljev*, str. 55, Studen, *Gnusni teater, Martschukat, Inszeniertes Töten, Lonza, Pod plaštem pravde*.

²² Foucault, *Nadzorovanje*, str. 102.

²³ Czech, *Der Kaiser*, str. 45.

šljeno sestavljene iz med seboj precej različnih posameznikov, tako v smislu znanja kot izkušenj. Član komisije Karl Anton Martini, zastopnik interpretacije naravnega prava po Christianu Wolffu, je pravice vladarja podredil drugi zahtevi pravnega reda – zahtevi po javnem blagostanju. Poleg sklicevanja na javno blagostanje in javno varnost, ki je iz nje neposredno sledila, si člani komisije niso bili enotni, kako omejevati vladarjevo izključno oblast nad življenjem in smrtjo.²⁸ Pravniki so si bili vendarle enotni, da sta vladarju ravno ta dva med seboj zelo povezana državna cilja dovoljevala tudi izvajanje smrtne kazni. Z izrekanjem smrtne kazni je bilo povezano tudi demonstriranje moči vladarja, kar je zagovarjal zlasti najstarejši med člani komisije Karl Anton Martini (ne pa tudi Joseph von Sonnenfels).²⁹ V duhu družbene pogodbe je moral vladar zastopati glavni cilj države: vzpostavljati in vzdrževanje javne varnosti. Navkljub vplivu naravnega prava je Martini še vedno izpostavljala paternalistično vlogo vladarja, ko je zapisal: »iz tega čisto jasno sledi, da oče ne sme svojih otrok ali članov hiše kaznovati težje, kot zahteva nuja, toliko manj sme vladar, ki mora biti oče svojega ljudstva, svoje podložnike huje kaznovati, kot je nujno.«³⁰ Podkovani in izkušeni pravnik je najprej izpostavil najpomembnejše kazenske primere in izločil tiste, ki naj bi se še vedno kaznovali s smrtno kaznijo. In med izjemne primere ogrožanja javne varnosti, pri katerih po njegovem mnenju izrekanje smrtne kazni ni bilo vprašljivo, oziroma je bila celo vladarjeva dolžnost, da izreče smrtno kazen, je sodil tudi zločin upora. Zlasti, če drugače ni bilo mogoče ponovno vzpostaviti miru.³¹

V duhu racionalnega in naravnopravnega filozofskega nazora z izpostavljeno zahtevo po javni varnosti in blagostanju je komisija leta 1781, le tri leta po izdaji Terezijane prvič prevetrila seznam najhujših deliktov, ki bi jih bilo potrebno kaznovati s smrtno kaznijo. Na tem seznamu zločinov ni več povezovala neposredne žalitve vladarja z deliktom upora. Ravnanja, ki so se prištevala k deliktu žaljenja vladarja, so bila povezana predvsem z odrekom nujnega izkazovanja časti tako pomembni osebi. Upori so bili bolj kot neposredno osebi vladarja nevarni javni varnosti in dobri policiji. Prva razmišljanja članov komisije, ki so bila pripravljena leta 1781, pa še niso zarisala tako jasnih kontur med žalitvijo suverena in izdajstvom države, so pa pravniki skladno s Terezijano že ločili zločin upora od zločina žaljenja vladarja. Josef Ferdinand Holger je v svojem elaboratu, ki

je vseboval tudi seznam zločinov, za katere je potrebno obdržati smrtno kazen, uvrstil najprej žalitev (svetnega) vladarja in izdajstvo države, kot je zločin definiran v prvem odstavku 61. člena Terezijane. Temu so sledile druge oblike izdajstva (vohunjenje, pomoč sovražniku in rekrutiranje za tuje vojske), skladno s 73. členom Terezijane. Storilci obsojeni zaradi upora pa so bili po mnenju vseh treh članov posebne komisije hkrati tudi zločinci, ki bi ob nezadostnih in premalo učinkovitih »nadomestnih kaznih« ostali nevarni družbi. Poleg smrtnih kazni so nekateri člani komisije namreč predlagali, da bi manj pomembnim članom vodilnega kroga upornikov kot že vsaj dve stoletji pred tem kot način socialnega discipliniranja raje izrekli kazen izгона ali veslanja na galejah.³²

Med osem najhujših zločinov je najmlajši član komisije Franz Georg Keeß,³³ najbolj radikalni nasprotnik smrtne kazni, uvrščal najprej žaljenje vladarja, a tudi kaznovanje vodij uporov, če je nasilje upornikov doseglo takšno stopnjo, da je zaradi upiranja prišlo tudi do smrtnih žrtev. Za to skupino zločinov je predvidel doživljenjsko kazen. Žalitev vladarja je tudi v njegovi definiciji obsegala tako izdajstvo države kot neposredni telesni napad na osebo vladarja. Isto pojmovanje je v svoj patent decembra leta 1781 prevzel tudi Jožef II.

Vsekakor je bil zločin žalitve vladarja eden od zločinov, o katerih se je posebej intenzivno diskutiralo v času prevlade naravnega prava, ki je zahtevala ločitev zločina državnega izdajstva od napada na vladarja. Dokončen prelom s starimi praksami dojemanja zločina žalitve vladarja (1795) so spodbudili šele dogodki po francoski revoluciji in jakobinskih procesih.

Po vseh pripravljenih referatih je devet članov kompilacijske komisije glasovalo o kaznih za posamezne zločine. Kazni so bile primerne stopnji ogrožanja javne varnosti, ki jo je ogrozil storjeni zločin: komisija je bila enotna v mnenju, da se lahko med uporom vodje upornikov ubije, za izrekanje smrtne kazni upornikom po zatrtju upora pa so glasovali samo štirje od devetih članov komisije.³⁴ Za zločin žalitve vladarja pa je večina

²⁸ Prim.: transkripcijo referata C. A. Martinija. A se zločini proti osebi vladarja niso več uvrščali med zločine proti bogu. Martini je med zločine proti bogu uvrščal zgolj žalitev boga, odpad od krščanske vere, čarovništvo in prelom prisege.

²⁹ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 144.

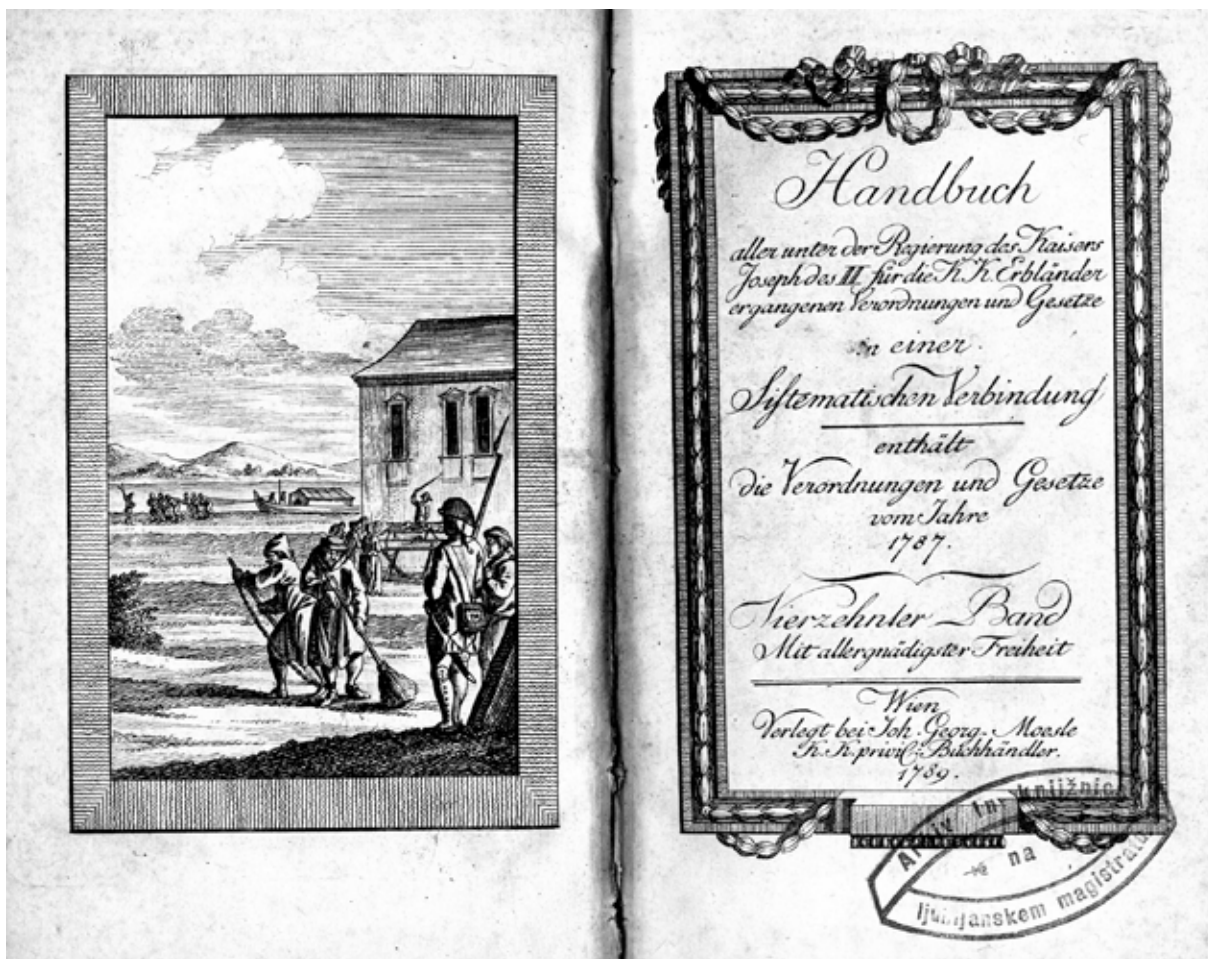
³⁰ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 491.

³¹ Ammerer, *Ende für Schwert*, str. 491.

³² Kritika neučinkovitih nadomestnih kazni s strani članov kompilacijske komisije je predvsem letela na neučinkovitost obstoječih institucij za prestajanje kazni oziroma kazni javnega dela. Člani komisije so v marsičem sledili Holgerju, ki je kot najstarejši član komisije s številnimi argumenti utemeljeval neučinkovitost kaznovalnega sistema, s katerim je podkrepil svoje mnenje, da je potrebno za določene zločine ohraniti smrtno kazen. S tem pa je seveda pritrjeval tudi Jožefu II., ki je večkrat ponavljal svoje prepričanje, da zaporniki živijo boljše v zaporih kot na prostosti.

³³ Zadnji predlog je v imenu najvišjega pravosodnega organa pripravil Mathias Wilhelm Eder von Haan, a je cesar predlog v celoti zavrnil, zato se z njegovimi pravnimi izhodišči ne bomo posebej ukvarjali.

³⁴ Ammerer, *Ende*, str. 244.

Naslovna stran zbirke zakonov iz leta 1787, kjer so upodobljene nove oblike kaznovanja kot dela kazensko izvršnega prava (*Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1787*).

članov komisije glasovala za najhujše oblike smrtnih kazni. S sklicevanjem na številne pristojnosti vladarja v pravu in sodstvu je bila torej skrb za zagotavljanje javne varnosti med najvišjimi državnopolitičnimi cilji v času vladanja Jožefa II. V duhu nove pravne filozofije, ki je dojemala oblast kot pogodbo med dvema strankama, se je predručala vloga monarha³⁵ in pojem države. Eden zunanjih izrazov nove pravne filozofije je bila ločitev zločina žaljenja vladarja, ki so bila usmerjena neposredno na vladarjevo osebo ali na člane njegove družine), od dejanj, ki so neposredno ogrožale državo. (Osebna) zaščita vladarja se je torej ločila od zaščite državnih interesov.

Posebno resolucijo glede odprave smrtnih kazni, nadomestnih kazni za posamezne zločine in o izpuščanju zločincev je po pripravi pravniških elaboratov izdal Jožef II. 1. 12. 1781. Ravno pri zločinu žalitve vladarja je Jožef II. uveljavil povsem drugačno mnenje. V njej je

zastopal stališče, da je potrebno človeka, ki užali vladarja tako kot pri deliktu žalitve boga, obravnavati kot nesmiselno in nepremišljeno dejanje in ga obsoditi na določen zapor in težko delo, dokler se ne poboljša. Prav pri deliktu žalitve vladarja se je mnenje Jožefa II. najbolj razlikovalo od mnenja članov komisije.³⁶

Čeprav je resolucija Jožefa II. leta 1781 pri večini zločinov sicer sledila mnenju referentov kompilacijske komisije, je Jožef II. med koncem leta 1783 in začetkom leta 1784 spremenil svoje mnenje glede načinov kaznovanja. Ko je aprila 1784 kompilacijska komisija nadaljevala s svojim delom, je bilo popolnoma jasno, da bo izrekanje smrtnih kazni v novem kazenskem redu izjemno.³⁷

Žaljenje ali nasilje proti deželnemu knezu, ki je v kazenskem redu 1787 pomenilo tudi žaljenje njegove

³⁵ Ki ni več posebej najvišja oblast, ki ni povezana z zakoni.

³⁶ Ammerer, Ende, str. 243 in 254.

³⁷ Ammerer, Ende, str. 303 in 557.

od boga dane oblasti, je bilo kaznivo ne glede na posledice dejanja (čl. 41). V kazenskem redu iz leta 1787 so fizični napad na osebo vladarja ločili od neizkazovanja dolžne časti z govorjenjem in pisanjem (čl. 43). Za zločin neizkazovanja dolžne časti so predvideli nižjo kazen (čl. 44).³⁸ Ta okoliščina potem bistveno vpliva na spremembe, ki jih vzpostavi kazenski red leta 1803 z delitvijo kaznivih dejanj na hujše zločine in lažje prekrške. Glede samega zločina žalitve vladarja kot del zločinskih praks, ki sodijo neposredno pod določila *crimen laesae maiestatis*, Jožef II. še vedno uvrščal delikt vohunstva in izdaje, in posebej izpostavil kaznovanje deliktov državnih uradnikov, ki bi izdali državne skrivnosti. Teža in kazen za njihove zločine je bila po mnenju vladarja odvisna od političnih okoliščin, zlasti vojn. Ključna ločitev, ki se zgodi v kazenskem redu Jožefa II., je, da se zločin žaljenja vladarja loči na zločin napada na vladarja, ki zajema zgolj nasilen napad na osebo vladarja (čl. 41) in žaljenje vladarja, ki zajema zgolj neizkazovanje dolžne časti in spoštovanja vladarju. Jožef II. je v kazenskem redu iz leta 1787 zelo natančno definiral tudi upor. Upor je bil definiran kot vsako samovoljno zbiranje več ljudi, z namenom da se nasilno upirajo oblasti (a tudi, da bi množica oblast v nekaj prisilila ali pa zgolj, da ni izvrševala posameznih ukazov).³⁹ Kazenski red pa je nato določil tudi, kdo je predstavnik oblasti: to so bili vsi uradniki do zadnjega hlapca, ki je zadolžen za izvajanje ukazov ter tudi do predstojnikov posameznih vasi. Upor je med zločini, usmerjenimi proti vladarju in oblasti, zavzemal tretje mesto na hierarhični lestvici.⁴⁰ Za zločin upora Jožef II. ni zgolj zastopal stališča, da se upornikom izreče smrtna kazen, podpiral je tudi obstoj hitrih sodišč.⁴¹ Ravno v času uporov je namreč nastopilo izjemno kazensko pravo, katerega cilj je bilo »koristno zastraševanje«. Kazenski red je tako, kot je razmišljala že večina članov kompilacijske komisije, kot preventivno zastraševanje dopuščal posebne kazensko procesne okoliščine. V prvih 24 urah upora se je nad vodjem upora prek hitrega sodišča lahko izrekla smrtna kazen v primeru, da bi imela generalno preventivni učinek in bi druge odvrnila od upiranja. Pozneje pa se

je moralo proti upornikom sprožiti kazenske postopke pred pristojnimi sodišči.⁴² Tako je v novem kazenskem redu, ki je začel veljati 2. 4. 1787, upornike in sodelujoče v uporah glede na njihovo vlogo pri zločinu po preteku časa, v katerem je bilo moč uporabiti izredna pravna sredstva, čakala kazen izgona in zaplembe premoženja.⁴³ Če so še v Terezijani povezovali upor z žalitvijo vladarja, se je s spremembami, ki so bile vidne v kazenskem redu iz leta 1787 začel povezovati z zločinom javnega nasilja.⁴⁴ Pri zaplembi premoženja se ni bilo potrebno ozirati na družino zločinca.⁴⁵ Ločitev državnih zločinov od zločinov proti morali je botrovalo tudi procesni okoliščini, da so bili za upore predvideni tudi izredni postopki in smrtna kazen. Šele po dogodkih, ki jih je sprožila francoska revolucija, so se zaradi novih političnih okoliščin izrazito zaostrele tudi kazni za izdajo države.

Žalitev vladarja in upor v praksi: tolminski upor 1713

Upor kot posebni privilegij deželnega kneza

Zaradi obsega vseh obsojenih upornikov (tako na smrt kot na druge kazni) in udeleženih skupnosti (pamenti govorijo o 750 skupnostih), je bil tolminski upor zagotovo eden od največjih kmečkih uporov na slovenskem ozemlju. Po številu izrečenih kazni se zdi, da celo večji od vseslovenskega upora leta 1635, v katerem je bilo izrečenih 8 (ali 4⁴⁶) smrtnih kazni in sprva 16 kazni javnega dela. Enajst obsojencev je bilo pozneje deležnih vladarjeve pomilostitve.⁴⁷ V tolminskem uporu je bilo izrečenih več smrtnih kazni, saj je bila smrtna kazen izrečena 11 upornikom, v končni pomilostitvi pa je bila vsaj še 61 upornikom naložena še druga oblika kazni, zlasti kazen zaplembe premoženja.

Ker je bilo sojenje upornikom privilegij deželnega kneza, je preiskovanje upora v njegovem imenu izvedla cesarska komisija in njej podrejeni organi. Ekskluzivnost kaznovanja je v primeru določenih dežel cesar kot deželni knez zapisal v deželne privilegije. Na Goriškem

³⁸ Krajšo in milejšo zaporno kazen med 5 in 8 leti, kar je bilo v primerjavi s kaznijo za upor ali za napad na cesarjevo osebo veliko milejša (čl. 23 in 44).

³⁹ Oblast je zajemala vse predstavnike oblasti v strogo hierarhični politični ureditvi absolutistične monarhije.

⁴⁰ Gesetz, čl. 50 je določal, da so bili kot uporniki soodgovorni vsi, od nasilnežev pa vse do tistih, ki so v svojih hišah gostili posvete upornikov, ali celo osebe, ki so vedele za upiranje, pa niso zbiranja prijave oblastem (Gesetz, čl. 51).

⁴¹ Člani komisije so vprašanju vključitve pravice do hitrega sodišča v prvih 24 urah upora posvetili veliko pozornosti, saj so imeli zadržke proti omenjanju vojaškega prava v kazenskem redu, a je bilo slednjič v 53. členu jožefinskega kazenskega reda za zločin upora zagroženo s hitrimi sodišči, prav tako kot v kazensko – procesnem redu iz leta 1788 (Kriminal-Gerichtsordnung, čl. 243).

⁴² Ammerer, *Ende*, str. 557.

⁴³ Kot kazen za upornike pa je predvidena najhujša in najdaljša oblika od šestih tipov zaporne kazni (čl. 22 in 23), ki ne sme biti krajša od 30 let, v izjemnih primerih pa lahko doseže tudi 100 let.

⁴⁴ Allgemeines Gesetz, čl. 54-56 in Theresiana, čl. 42.

⁴⁵ Allgemeines Gesetz, čl. 50-53.

⁴⁶ Za 4 mariborske upornike (Jurija Štrumfla, Jurija Zafošnika, Blaža Lončarja in Jurija Gabriana, za katere je notranjeavstrijska vlada zahtevala usmrtilitev, ne vemo, ali je bila usmrtilitev potrjena in nato izvršena) (Koropec, *Mi smo tu*, str. 196-197).

⁴⁷ Koropec, *Mi smo tu*, 200, 201, 204, Koropec sicer navaja, da so bili obsojeni na prisilno delo pomiloščeni, nato pa pri istem avtorju najdemo neko poznejše poročilo, v katerem je navedeno, da je mladenič Jakob Skorja, ki je bil obsojen na doživljenjsko prisilno delo, ko se je nahajal na prisilnem delu na Rabi, hujskal domačine v Ojstrici (Koropec, *Mi smo tu*, str. 209).

je vsaj od potrditve deželnih privilegijev leta 1647 kaznovanje žaljenja vladarja⁴⁸ prenesel v roke deželnega glavarja, ki pa je bil podaljšana roka deželnega kneza.⁴⁹ S stališča centralnih oblasti je upor načenjal glavne principe vladanja, vsaj deloma pa so tako podobo želeli ustvariti tudi pripadniki deželnih elit in deželnoknežjih uradov na Goriškem. Upor je torej ogrožal izvajanje dobre policije, koncepta javnega miru, uprave in sodstva, ki bo uresničevala cilje države v smislu tega političnega koncepta, ki je zajemal vse od javne varnosti do gospodarske in carinske politike. Na Goriškem se je vprašanje javne varnosti zelo obsežnega področja staknilo s posebnim statusom, ki ga je imela dežela na skrajnem robu monarhije.⁵⁰ Ta je sicer redko omenjen v poročilih, a je pri centralnih oblasteh vsak podatek povezan z grožnjo prehoda čez meje monarhije vzbujal sum, da se je zločinoma upora in žalitve vladarja pridružil še zločin državnega izdajstva. Oziroma kot so že zelo zgodaj v posebnih zaslišanjih opozorili nekateri podložniki, ki niso želeli biti povezani z uporniki, kot na primer briški kmet, ki je pod prisego trdil tudi, da je del podložnikov grozil, da želijo priti pod Beneško republiko, kjer jim ne bi bilo potrebno plačevati tako visokih davkov.⁵¹ V končni odločitvi o kazni pa se takšne obtožbe ne pojavljajo. Sklicevanje na javno varnost je predvsem značilno za tekste visokih cesarskih uradnikov, ki v imenu vladarja uradujejo na Goriškem ali ki prihajajo na Goriško iz višjih oblastnih organov na Dunaju in v Gradcu. V njih je moč najti tudi sklicevanje na t. i. dobro policijo, pravni termin, ki se počasi uveljavlja v politični teoriji habsburških dežel. Upor je namreč zamajal vse principe dobre policije, v katero je sodila tudi gospodarska in davčna politika. Iz patentov je jasno, da so centralne oblasti upor dojemale kot toliko večjo grožnjo za javno varnost⁵² in dobro policijo ravno zato, ker je s širitvijo iz Tolmina in okolice, Šentviške planote in Kanala zajel še Goriška Brda in čez Kras segel do roba Vipavske doline ter Vremske doline in zaledja Trsta. Zato mu je cesar kot deželni knez nadel oznako univerzalnega upora.⁵³ S širitvijo novic o upiranju kmetov so se širile

tudi številne špekulacije, tako da sta sredi aprila 1713 tako ročinski mitničar kot upravnik Idrijskega rudnika zgolj nemočno poročala, da podložniki govorijo vse mogoče in da je moč ugotoviti le to, da vlada splošno nezadovoljstvo.⁵⁴ Obseg upora je ostal tudi v kolektivnem spominu deželnih elit: ko je Raigersfeld desetletja po uporu pisal zgodovinske zapiske o njem, je poleg tolminskega in kanalskega gospostva, Gorice in Brd med žarišči upora omenil tudi njej sosednja žarišča upora: Švarcenek, Devin, Idrijo in Cerčno in seveda Gorici sosednji Rihemberk.⁵⁵

Posebna instrukcija z navodili in pristojnostmi cesarske komisije ponovno potrjuje, da je Karel VI. preiskovanje upora in kaznovanje upornikov izvajal skladno z od njega potrjenimi deželnimi privilegiji. Czech meni, da je bilo vračanje k rimskemu *crimen laesae maiestatis* tendenca absolutističnega deželnega kneza, ki je renesanso rimskega prava spodbujal z namenom, da bi tako v razmerju do prava krepil moč svoje oblasti. Enačenje države z osebo vladarja, ki je napad na vladarja enačilo z napadom na državo, je utemeljevalo kaznovanje zločina tudi s stališča škode, ki jo je imelo za družbo.⁵⁶

Imenovanje posebne komisije, ki jo imenuje Karel VI. in ji določi tudi njen delokrog, je ključno za razumevanje kaznovanja upornikov in tudi za dojetje, kdaj je bil nek upor proti deželnemu knezu in proti uradnikom, ki so uradovali v njegovem imenu, dojet kot nevaren tako s stališča različnih avtoritet kot s stališča predstavnikov oblasti na različnih ravneh.

Avtoriteta komisije je bila nad privilegiji dežele, četudi je Karel VI. določal komisiji, da more v primeru konfliktov spoštovati privilegije in pravo (*jure*) zemljiških gospostev (art. 8). Izločanje dežele iz preiskave upora jasno določa že prvi člen instrukcije, ki je zahteval, da se avtoriteti komisije podredijo vsi, ki so prisotni v deželi: od poveljnika nemške najemniške vojske najvišjega poročnika Panovitza, do stanov (»deželnega sklica« – »convocation«), »deželnih stanov«, kmetov in podložnikov«. S kratko argumentacijo v eni od prvih zahtev, ki so bile poslani na Goriško že 6. aprila 1713, je Karel VI. pokazal, da bo imel glavno vlogo pri obvladovanju upora. V uvodu dopisa je namreč opozoril, da se Tolminci zaradi istega davka – torej mesnega davka upirajo že drugič.⁵⁷ Opozorilo je nakazovalo, da bo deželni knez ponovno upiranje proti novemu mesnemu davku, ki je bil del njegovih privilegijev, izrazilo rigorozno kaznoval. Cesar kot deželni knez je odločal tudi o vseh drugih postopkih,

⁴⁸ *Ki pa je po uveljavljenem pravu zajemalo celo paleto različnih kaznivih praks, tudi upor.*

⁴⁹ Pavlin, *O razvoju goriških deželnih stanov*, str. 82.

⁵⁰ *In na katero v prošnji za oprostitev davkov oziroma za popis klavne živine po novem mesnem krajcarju (plačevalo se ga je v višini 1 krajcarja na vsak funt živine) 18. avgusta 1700 poleg sklicevanja na slabe letine opozarjajo: Jurij Kenda, Blaž Bevk, Lovrenc Kragelj, Jurij Podgornik in Matija Marserih (?) (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 6. 9. 1700).*

⁵¹ *Tekst zaslišanja, ki še ni objavljen, je na simpoziju Veliki tolminski punt, Nova dognanja, predstavil Drago Trpin.*

⁵² *Čeprav je imel upor tako velik teritorialni obseg, pa ga zaradi dejstva, da je bila večina najhujših kazni izrečena tolminskim podložnikom, upravičeno imenujemo s splošno uveljavljenim izrazom tolminski upor.*

⁵³ *Kranjske oblasti so dosegle, da se manjših incidentov kmetov na Kranjskem, ne preiskuje kot zločin upora.*

⁵⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 23. 4. 1713.

⁵⁵ Šorn, *Doneseck*, str. 180-181.

⁵⁶ Czech, *Der Kaiser*, str. 37.

⁵⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 17, 6. 4. 1713.

ki so se zgodili na Tolminskem oziroma Goriškem in so bili povezani z zločinom upora: od napotitve vojske, imenovanja komisarjev ter določanja hierarhije odločanja med njimi. Komisiji je med drugim naročil, da se mora na poti v Gorico ustaviti v Ljubljani. Tudi nekatera druga poročila so bila zelo praktična in natančna: komisarjem je naročil, da morajo upornike ponovno opozoriti, da je upiranje zločin. Najpomembnejša naloga komisije je bila preiskava upora in njegovih voditeljev, a tudi spornih razmerij med podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodi, ki bi lahko bili vzrok za upor. Določeno jim je bilo celo, da jim mora vojska oziroma deželni upravitelj izročiti rihemberški in švarceneški urbar, ki sta bila že v njihovih rokah. In celo, da morajo zadeve urejati skladno s patenti in resolucijami ter da mora komisija o vseh zadevah, za katere nimajo ukazov, poslati poročilo na Dunaj (art. 13). Svojo paternalistično držo pa je podkrepil z zahtevo, da morajo komisariji preveriti tudi vse podložniške pritožbe.⁵⁸

Napoved posebne neodvisne, a po mnenju vladarja kot deželnega kneza ugledne komisije, ki bo preiskovala upor, je Karel VI. napovedal že v patentu 14. 5. 1713, ključni odločitvi pa vsebujeta še patenta izdana 17. 5. 1713 vsem vključenim deželam. Prvi patent je znan zlasti po prepisu kranjskih deželnih stanov 23. 5. 1713. Med pomembnejše sodi še patent iz 23. 6. 1713.⁵⁹ Naloga komisije je bila zastopati cesarske interese in povrniti deželo v »stanje dobre policije«. Posamezniki imenovani vanjo so torej morali zastopati deželnoknežje interese, a je z imenovanjem plemiča, ki je nosil tudi deželno titulo, deželni knez vsaj deklarativno spoštoval tudi privilegije dežele. Kot prvega in predsednika komisije je tako Karel VI. imenoval Han(n)ibala Alphonsa kneza Portio, dednega deželnega dvornega mojstra na Goriškem in člana koroških deželnih stanov. Jasno je pokazal tudi njegovo podrejenost deželnoknežjim interesom, ko ga je hkrati sicer z utemeljitvijo, »da tako daje komisiji večji pomen in kredibilnost«, imenoval tudi za notranjeavstrijskega svetnika. Pred odhodom komisije na Goriško je moral ravno zaradi svojega imenovanja za svetnika notranjeavstrijske vlade dati tudi novo prisego. Četudi je deželni knez pri imenovanju komisije na čelo komisije postavil zastopnika goriškega plemstva, je bilo dejanje zgolj simbolično. Vladarska instrukcija je namreč dodala, da ima odločilno vlogo pri odločanju med člani komisije štajerski plemič Johann Christoph von Wildenstein (vice Staathalter), nosilec ene od najpomembnejših funkcij na notranjeavstrijski vladi. Poleg njega je bil v komisiji še en svetnik notranjeavstrijske vlade, ki je imel bogate izkušnje v vseh pravnih, davčnih, podložniških in drugih zadevah, ki jih odpira punt: gosposke, kameralne in

pravne, Johann Joseph Luidl.⁶⁰ Njegove izkušnje so bile v patentu o imenovanju posebej izpostavljene, četudi je bil na to mesto v vladi imenovan šele leta 1711.⁶¹ Tudi zato, ker je bil Luidl le nekaj mesecev pred tem imenovan tudi v komisijo, ki naj bi preiskovala upor, ki se je leta 1712 zgodil v Pazinu.⁶² S komisariji so prišli še podrejeni uradniki. Člani komisije sicer niso sledili predlogu, ki ga je dal Karel VI. v omenjenem patentu, da bi v izogib prevelikim stroškom kot sekretarja poklicali pisarja kranjskih deželnih stanov Ehrberga. Označil ga je tudi kot tistega, ki naj bi poznal tako »goriški jezik, navade in pravo«. Raje so namreč vzeli sekretarja notranjeavstrijske vlade (J. W. Vogtberga⁶³). Za zasliševanja oziroma izpeljavo preiskovalnih procesov pa so pooblastili cesarskega fiskala na Goriškem Francesca Romanija.⁶⁴ Slednji je vodil celoten kazenski proces, torej zaslišanje vseh preiskovancev in vseh prič.⁶⁵ Tudi po koncu sodnega procesa in usmrtni glavnih vodij upora je ostal tisti, ki je na predlog komisije na Goriškem skrbel za morebitna dodatna poizvedovanja in preiskavo dodatnih okoliščin povezanih z uporom.⁶⁶ Sodeloval je tudi v obeh odločanjih o kazni za upornike, prvič celo kot tisti, ki je sestavil predlog kazni. Končno odločanje o kazni je bilo skladno z instrukcijo o delovanju del pristojnosti cesarske komisije, a je morala o svojih odločitvah obvestiti vladarja. Verjetno je ta okoliščina botrovala, da so o kazni za prve štiri usmrčene in hkrati najbolj inkriminirane upornike odločali kar dvakrat. Prvo glasovanje je potekalo na predlog vodje preiskovalnih procesov, sledile pa so točke priznanja. Glasovanje, ki se je odvijalo drugi dan, je vsebovalo daljši referat J. J. Luidla. Pri delu komisije in zlasti zaslišanjih upornikov je sodeloval tudi pl. Učan⁶⁷, sorodnik (svak) razsvetljskega intelektualca Franca

⁶⁰ Svetnik notranje avstrijske vlade je postal 23. 3. 1711 (Schmitz, *Historisch-topographisches Lexicon*, str. 634). Wildenstein je bil v notranjeavstrijsko vlado imenovan 11. 4. 1695 (Schmitz, *Historisch-topographisches Lexicon*, str. 631).

⁶¹ Ta je nastopal kot komisar že v sporu Čepovancev proti Coroniniju. 9. 10. 1709 je bila izdana resolucija v tem sporu (ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 20, 9. 10. 1709).

⁶² ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 17, 9. 3. 1713.

⁶³ Reigersfeld sicer omenja tudi nekega Stoiza, a zaenkrat ne vemo, kdo bi to bil (Kmečki upori, str. 187).

⁶⁴ Bil je tudi pravnik: 2. septembra 1728 je bil boter Ignazu Franzu, sinu Johanna Matthiasa von Reysi in Lucije, kjer je posebej zapisana tudi njegova izobrazba (Schiviz von Schivizhoffen, *Die Adel in Görz*, str. 108), a se to da posredno sklepati že iz njegove titulacije v nekaterih dokumentih.

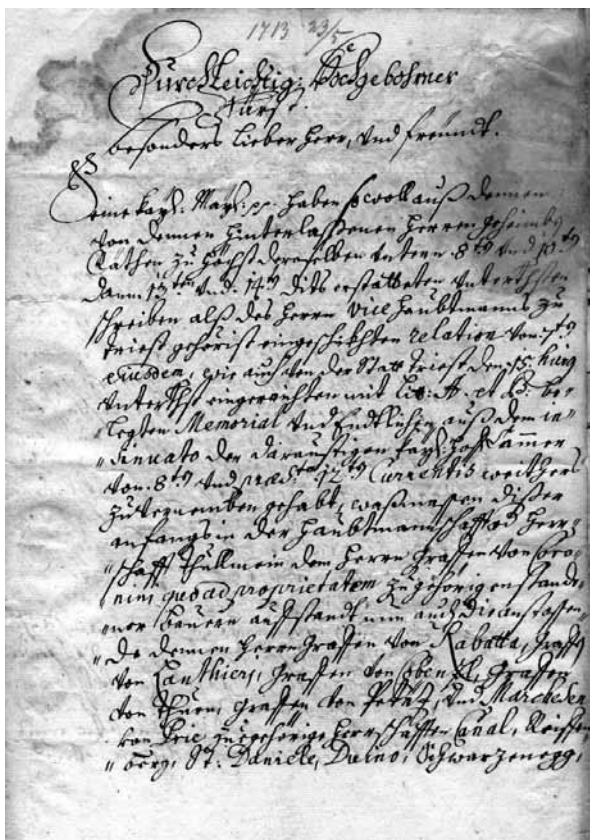
⁶⁵ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁶⁶ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁶⁷ Reigersfeldov svak je bil Franz Sigmund von Utschan, ki je bil poročen z Anno Cecilijo von Reigersfeld. Mogoče ga je komisiji predlagal Franc Anton Matija Utschan, krvni sodnik na štajerskem in notranjeavstrijski vladni svetnik. Franz Sigmund von Utschan je bil 19. 12. 1695 sprejet v plemiški stan in zato primeren poznavalec »lokalnih« razmer, da so ga komisariji vzeli za pomočnika (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 155 in Umek, Erbergi, kazalo).

⁵⁸ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 22, *Instruction*.

⁵⁹ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 20, 12. 8. 1713.

Karel VI. označi upor kot univerzalen in napove prihod posebne komisije, ki jo bo imenoval sam (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 799 (fasc. 536), snopič 1).

(Henrika Jožeta) Reigersfelda,⁶⁸ ki pa je bil le del komisiji podrejenega osebja. Ker je jamčil, kaj so prisegli iz ječ izpuščeni nepismeni uporniki, je očitno obvladal jezik, ki so ga govorili zaslišani, torej slovenščino.⁶⁹

Vplivno plemstvo, ki je opravljalo uradniške službe v notranjeavstrijski vladi, je imelo že številne izkušnje z odločanjem o različnih zločinih in kaznih, saj je tajna vlada v Gradcu opravljala tudi vlogo posvetovalnega organa v kazenskih zadevah in imenovala posebne komisarje v primerih podložniških sporov z zemljiškimi gospodi. Prav zaradi moči, ki jo je imela komisija, so načrtovali, da bi bili člani komisije, ko so 19. julija prispeli v Gorico, sprejeti z velikim ceremonialom goriškega plemstva in mestnih oblasti, a so se ti temu ceremonialu izognili.⁷⁰

Komisija je z zaslišanjem oseb ugotovila tudi, katere osebe so bile skupaj z voditelji upora pomotoma aretirane in zaprla ter zaslišala vse tiste, ki so jih imenovali zaslišani na sodišču. Instrukcija je od komisije zahtevala, da v deželi vzpostavi javni red ter jim naročala, da se morajo o vseh zadevah komisarji »marljivo« posvetovati. Naloga komisije je bila tudi formuliranje predlogov, naslovljenih na dvorne urade in vladarja za spreminjanje konkretnih razmer v deželi, ki naj bi preprečevale nadaljnje upore. Povzetek prisege, ki so jo morali dati župani na zadnji dan eksekucij (23. 4. 1714) razkriva, kako so člani cesarske komisije po mesecih zaslišanij in preverjanja informacij ter iskanja dokumentov dojeli upor in kaj so dojemali kot prakse, ki so posebej nevarne monarhiji in družbenemu redu. Ti elementi družbenemu redu nevarnih praks so bili blizu podobam upora centralnih uradov in vladarja, saj so prav njemu poslali tudi končno poročilo o uporih. Sporne prakse, ki jih je ugotovila cesarska komisija in jih je sprejel dvor, izvrstno razkriva tudi patent Karla VI. iz 24. junija 1716. Ta patent je poleg delne pomilostitve dela obsojenih upornikov urejal mnoge sporne prakse v Goriški grofiji.⁷¹ Komisija je med drugim trdila, da je na Tolminskem veliko oseb, ki iščejo svoje interese in svojo korist ter da so s svojimi nasveti še bolj krepili zablodo in zaslepljenost podložnikov. Zato je Karel VI. samo potrdil mnenje komisije, da jih je potrebno odstaviti.⁷²

Člani komisije so bili tudi tisti, ki so z glasovanjem odločali o načinu izvršitve smrtne kazni. Odločanje o kazni za glavne vodje upora je bilo formalizirano in je zaradi komisiji podrejenih uradnikov, med drugim goriškega fiskala, ki je vodil preiskovalni proces, potekalo v dveh delih. Prvo zelo kratko in sumarno odločanje o kazni je potekalo na predlog cesarskega fiskala na Goriškem Francesca Romanija, ki je ponavadi izrekel regularno kazen obglavljenja z mečem. O njegovem predlogu kazni se je najprej izrekel Luidl, glavno besedo pri odločanju pa je imel, tako kot je predvidela instrukcija za delovanje komisije, vice državni namestnik (vice Statthalter) Wildenstein. Če so se na prvem glasovanju uskladili zgolj glede kazni, so na drugem glasovanju »izpilili« simboliko in učinke kaznovanja. Šele na drugem glasovanju so izglasovali mučenje živega telesa: ščipanje z žarečimi kleščami in onečaščenje telesa s trganjem jezika iz ust. Wildenstein je kaznovanju pripisal še nadaljnjo simboliko, ko je predlagal, da se Gradnika – Miklavčiča, Kraglja (njegovo mučenje) in Kobala kaznuje na glavnem mestnem trgu, kjer so se v Gorici

⁶⁸ Šorn, Doneski, str. 171. Trditev v spominih, ki jih je napisal Franc Henrik Jože Reigersfeld, da naj bi pl. Učan vodil sodne procese, torej ne drži.

⁶⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 29. 3. 1714.

⁷⁰ Aleksander Panjek to dejstvo izpostavi v referatu na simpoziju o tolminskem punktu.

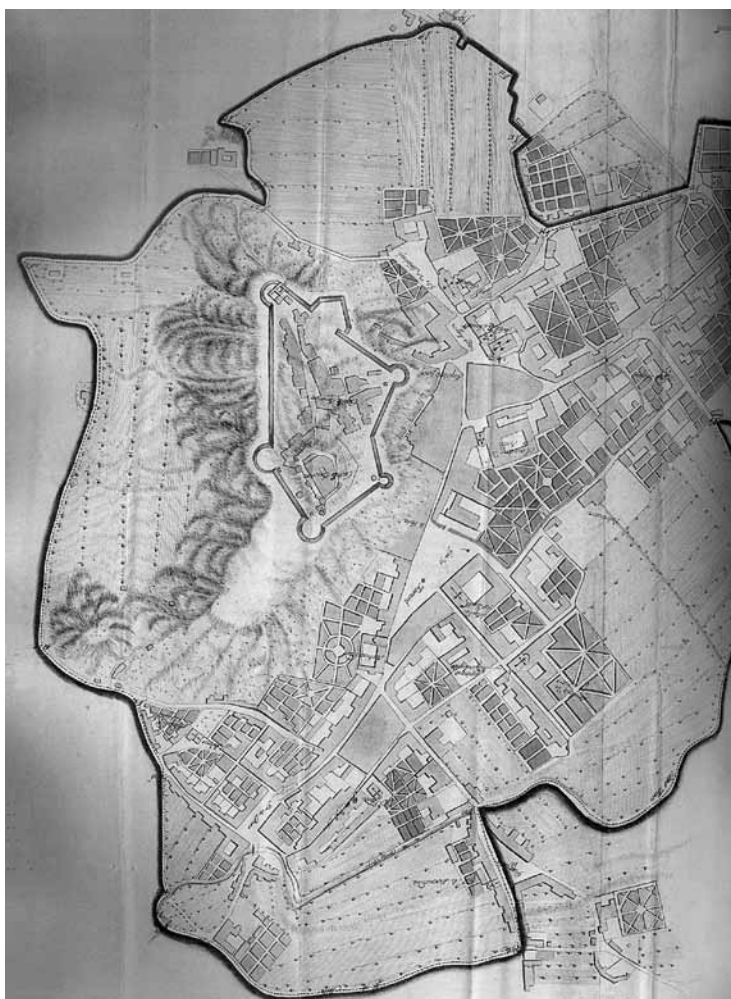
⁷¹ Dolenc, Dva dokumenta, str. 109, 110.

⁷² Preverjeno s strani avtorice in Dolenc, Dva dokumenta, str. 109. Grafenauer leta 1954 to značilnost napačno pripiše duhovščini. Komisijo kot sporno obravnava okoliščino, da je način imenovanja v duhovne službe neprimerno in da se za opravljanje službe imenuje neizobražene duhovnike (Dolenc, Dva dokumenta, str. 109).

zbrali uporniki in kjer se je upor tudi začel.⁷³ Pa tudi kam morajo biti obrnjeni deli Kragljevega telesa, ki so jih razstavili na posebnih začasnih vislicah. Njegova privilegirana vloga pri odločanju je določila tudi dokončne načine kaznovanja in kraja usmrtitve. Za Ivana Gradnika Miklavčiča in Gregorja Kobala so na predlog Wildensteina izglasovali, da ga usmrtijo na glavnem mestnem trgu. Njegovemu predlogu sta ostala dva člana samo še pritrdila.⁷⁴

Kazensko-pravne podlage dela komisije

Med pogostimi zagatami raziskovalcev glede pravnih podlag sojenja tolminskim upornikom je tudi vprašanje, ali je cesarska komisija, sestavljena iz izkušenih pravnikov, sodila zgolj po določilih kazenskega reda *Constitutio criminalis Carolina*, ki je v 127. členu⁷⁵ določal kazni za upor in ki je imel v začetku 18. stoletja še splošno veljavnost, a vladarja ni zavezoval k njegovemu spoštovanju.⁷⁶ Carolina je imela samo subsidiarno, torej podrejeno veljavnost. Takšna, podrejena vloga Caroline je torej omogočala uporabo drugih kazenskih redov, zlasti kazenskih redov za deželna sodišča in vseh drugih patentov, ki so jih izdali deželni knezi ter tudi pravne prakse. Tako so se mnogi pravniki v sodbah sklicevali na različne pravne priročnike, ki so razlagali posamezne sodne primere ali citirali določene pravne norme. Primat najbolj vplivnega med deželskosodnimi redi, ki jih je preferiral tudi cesar kot deželni knez dednih dežel, je ob proti koncu 17. stoletja prevzela Ferdinandea.⁷⁷ Za določene zločine je tako v smislu kazenskega procesnega kot materialnega prava predstavljala najbolj natančen in dodelan kazenski red.⁷⁸ Vse splošne trditve o uveljavitvi Ferdinandee, uporabi pravnih priročnikov, uporabi pravne prakse lahko potrdimo tudi v praksi odločanja

Zemljevid Gorice iz srede 18. stoletja, kjer se izrecno imenuje glavni trg kot »trg« (Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999).

o smrtni kazni za tolminske upornike. Prav zaradi privilegiranih zločinov žaljenja vladarja in upora v Ferdinandei, je bila vloga komisije še toliko bolj pomembna. V drugem odločanju o kazni za Lovra Kraglja je citat zakona *lex quisquius* J. J. Luidl povzel iz glose, ki jo citira pravnik Menochio v delu, ki se na slovenskem prostoru ni ohranilo.⁷⁹ Na omenjeni zakon je sicer najprej opozoril cesarski fiskal F. Romani, Luidl pa je s sklicevanjem na omenjeni priročnik elegantno zaobšel zlato bulo.

Simboliko usmrtitve⁸⁰ kot najbolj gnusnega in nasilnega dejanja obnovitve oblasti je predstavljal akt usmrtitve z mečem, dodatne poostitve kazni pa so bile del subsidiarnih pravnih norm in pravne prakse (zlasti zbrane v pravnih priročnikih). Kot kažejo ravno

⁷³ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 17. 4. 1714, tako ponavlja tudi Reigersfeld (»diese Rebellen protestierten dass sie nicht anderes verlangen als mit dem Bandeu auf dem Plaz die Conti zu machen.« Kmečki upori, str. 186).

⁷⁴ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 16. 4. 1714.

⁷⁵ Kot kazni je bila glede na težo zločina predvidena usmrtitev z mečem, tepež s palico in izgon iz dežele.

⁷⁶ Prim.: Dolenc, Janez, *Dva dokumenta*, str. 98-99.

⁷⁷ *Neun peinliche Landtgerichtsordnung in Oestereich unter dem Ennf.*

⁷⁸ Poleg tega pa so se v kazenski praksi začetka 18. stoletja uporabljali številni drugi patenti, ki jih je za posamezne delikte izdal cesar. Več o tem: Čeč, Revni, berači.

⁷⁹ *Consiliorum siue Responsorum D. Iacobi Menochii, consilia* 98, n. 48.

⁸⁰ *Rituale sodnega nasilja natančno razčleni že Studen, Rabljev zamah*, str. 72-87.

predlogi onečaščenja mrtvih teles, ki jih predlaga tisti član komisije, ki ima največja pooblastila, so bile izrečene kazni tako del pravne tradicije kot tudi kolektivnega spomina elit na kaznovanje zločina upora. Na tradicijo kaznovanja se člani komisije neposredno sklicujejo ravno pri glasovanju o kazni za Ivana Gradnika – Miklavčiča.⁸¹ Mogoče je pri tem član komisije poznal tudi kazni, ki so bile izrečene leta 1597 in ki so bile ohranjene na posebnem tisku, ki je zaokrožil v deželi pod reko Enns takoj po njihovi izvršitvi.

Kaznovanje upornikov leta 1597: med drugim so za vodje upora izrekli kazen usmrtitve na Dunaju na Hofburgu, trganje jezika, razčretverjenje in natikanje delov mrtvih teles na vislice.

O uporabi Ferdinandeje pri kaznovanju upornikov priča tudi sam sodni postopek, saj se v sojenju upornikom neposredno upošteva oteževalne in olajševalne okoliščine. Ob glasovanju o kazni se je na Ferdinandeo neposredno skliceval Johann Christoph Wildenstein, zlasti na člene, ki so določali, da je treba smrtne kazni poostri, če so nekemu preiskovancu dokazali več zločinov. Šele s Ferdinandeo je postalo kaznivo tudi nagovarjanje k uporju, o čemer pričajo tudi kazni, ki so doletele tolminske upornike. Ker je večina obsojenih na smrt prihajala ravno iz okolja, kjer se je upor začel, je torej očitno, da so najhujše kazni poleg vodij upora dobili tisti, ki so ga »zanetili«.

Ritual obnovitve deželno-knežje oblasti

Kaznovanje upornikov Tolminskega punta,⁸² s katerim cesar kot deželni knez na ceremonialen in hkrati

gnusen način obnavlja avtoriteto s postavljanjem grozljivih provizoričnih vešal za dele človeških teles, kole za njihove glave in kolo, dokazuje močni čustveni in simbolični vpliv, ki ga je moral imeti sam akt kaznovanja na publiko, ki je bila prisotna.⁸³ S svojim strašnim zgledom naj bi ceremonial javnih priznanj in ritual usmrtitve vplivala na obnovitev razmajane oblasti, na zagotavljanje javnega reda, kar se posebej poudarja v mesecih pred eksekucijami. Da je bil upor leta 1713 dojet kot veliko hujša grožnja družbenemu redu in politiki deželnega kneza kot upor leta 1700, saj je rušil vse temeljne principe javne varnosti in deželno-knežje oblasti na Goriškem, dokazujejo že grožnje s kaznimi, s katerimi so v obeh uporih prisilili kmete k pomiritvi. Leta 1700 je cesar kot deželni knez od upirajočih se podložnikov zahteval le, da »storjene velike napake« obžalujejo in »ponižno prosijo za milost« ter se v 8 dneh pokorijo. Če tega ne bi storili, bi jih šteli za uporne podložnike. Na koncu pa je zagrozil, da bodo proti njim »nastopil z mečem.«⁸⁴ Grožnje leta 1713 so bile v primerjavi z letom 1700 precej hujše. Cesarska komisija je dobila navodila, da mora od upornikov zahtevati pomiritev in jim zagroziti tako z zaplenbo premoženja in požigom hiš kot s telesnimi in smrtnimi kaznimi.⁸⁵ Veliko oziroma neukročeno grožnjo oblasti in družbenemu redu dokazuje tudi okoliščina, da so vsaj trije usmrčeni uporniki sodelovali že v uporju »pred 14 leti«, torej leta 1700: Ivan Gradnik – Miklavčič, Lovre Kragelj in Martin Munih. Da se je upor v Tolminski grofiji ponovil, je Karel VI. zapisal že v uvodu prvega ohranjenega dopisa, ki ga je poslal 5. aprila 1713 z zahtevo po pripravi orožja in provianta na »gradu in utrdbi« v Gorici.⁸⁶ Ponovno upiranje je s stališča deželnega kneza pomenilo, da so bila pravna in represivna sredstva, ki so bila uporabljena ob zatrtju prvega upora, neuspešna in da je treba uporabiti bolj učinkovite metode za pomirjanje podložnikov.

Čeprav je kolektivni upor proti plačevanju novih dajatev na Goriškem trajal že od leta 1700, pa je po letih pritožb in dokazovanja pravic prešel v upor leta 1713 zaradi odvzema konj bogatim trgovcem iz Čiginja⁸⁷ in

⁸³ O tem je že pred desetletji pisal M. Foucault, v slovenski historiografiji pa je idejo ravno s primerom kaznovanja upornih podložnikov potrdil A. Studen (Studen, *Fenomen mučenja*, str. 41-51).

⁸⁴ Gre za patent izdan 6. 3. 1700 (Dolenc, *Tristo let*, str. 64-66). Pomemben dokument, ki ga je sicer avtor narobe klasificiral, saj gre za patent, ki prihaja neposredno iz dvora, zagotovo sodi med dokumente, ki dokazujejo pojmovanje deželno-knežje oblasti in zagotovo omogočajo tudi rekonstrukcijo razumevanja deželno-knežje oblasti med lokalnimi elitami, ki pogosto povzemajo retoriko, ki se v njih pojavlja.

⁸⁵ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 22, *Instruktion*.

⁸⁶ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 17, 5. 4. 1713.

⁸⁷ Jakob Velikonja je imel v času, ko so kranjski deželni stanovi sicer s figo v žepu tarnali, da v vseh mestih na Kranjskem, tudi v Ljubljani, ni najti več kot 20 meščanov s premoženjem višjim od 1000 goldinarjev, saj v deželi ni najti ne bogate trgovine, ne obr-

Modreja. Upnik Bandel je namreč dobil od notranjeavstrijske vlade pooblastilo, da jim lahko zapleni premoženje. Ko je to storil, je javno nasilje postalo vidno in ko ga mestne oblasti niso uspele obdržati pred mestom Gorico, je tudi neposredno ogrožalo prebivalce glavnega mesta dežele. In v tistem trenutku so se zganili predstavniki različnih elit, ki so živele v mestu. Vzrok je iskati tudi pri kmečki trgovini in z dodatnimi omejitvami, ki so jih podeželskemu prebivalstvu predstavljale nove ali spremenjene dajatve. Sporni so bili tudi odvzeti privilegiji, kot je bil spregled polovice mitnine na mitnici v Ročinju v zameno za popravilo deželnih cest. Ker se tlake niso udeleževali, so jim po več pozivih in grožnji po spoštovanju obveznosti leta 1709, leta 1710 ukinili privilegij. A še po uporih so se kmetje pritožili cesarskim komisarjem, da morajo plačevati »dvojno« mitnino. Šele po dodatnih poizvedovanjih, so uradniki, ki so pomagali komisarjem, pritožbo kmetov, da plačujejo »dvojno« mitnino, prečrtali, saj so ugotovili, da so na mitnici prej plačevali le pol mitnine.⁸⁸

Prakse »obnavljanja« javnega reda in miru – torej obnavljanja deželno-knežje oblasti so bili zaradi vseh okoliščin upora še posebej izrazite in pomembne. K povrnitvi države v stanje dobre policije naj bi prispevali naslednji elementi:

- socialno discipliniranje z zadrževanjem upornikov v ječah,
- javna usmrtitev, ki je predstavljala dejanje javne katarze,
- izvršitev poostrenih kazni, ki jih zaradi upiranja podložnikov niso izrekli leta 1703. Zahteva po izvršitvi je prišla le nekaj tednov pred izrekom smrtnih kazni,
- milostna drža vladarja kot deželnega kneza, ki izkaže delu obsojenih posebno milost,
- obnova zvestobe vladarju in lokalnim oblastem: javno – s ponovno prisego županov tolminskega gospostva in nekaterih drugih posebej inkriminiranih upor-

nikov na zadnji dan usmrtitev ali na dan, ko so bili izpuščeni iz zapora,

- ohranjanje kolektivnega spomina na dogodek z razstavljanjem trupel in z neposredno izkušnjo, ki jo v tem spektaklu groze doživijo uporni podložniki iz vseh upornih gospostev.

Kaznovanje enajstih upornikov v tolminskem punktu je treba iskati tudi v socialnem discipliniranju, ki ga izvaja novoveška država. Ta že v 17. stoletju iznajde številne mehanizme, s katerimi je reševala konflikte s podložniki: poskuša jih disciplinirati z dodatno birokratizacijo (novi patenti in ukrepi) in z omejevanjem njihove samouprave.⁸⁹ Če tak pristop ni zalegel, je upore uspešno zatrla z vojsko in nato s kaznimi ali pa zgolj z nekajmesečnim čakanjem na preiskovalni proces v ječah. Karel VI. je na podlagi množice poročil, ki so s strani različnih pošiljateljev prišla na Dunaj, že veliko pred koncem sodnih postopkov, 18. oktobra 1713, z odredbo določil, da se mora vodje tolminskega upora usmrtiti.⁹⁰ Logiko delovanja komisije in načine obnavljanja razmajane oblasti razkrivajo tudi simbolična sporočila usmrtitev, ki so morala vzbujati grozo. Usmrtitve so morale vzpodbuditi intenzivna čustva, ki so s svojo simboličnostjo posebej učinkovala na posameznika v smislu socialnega discipliniranja. Usmrtitev naj bi seveda, kot se je že uveljavilo v zgodovini, delovala generalno preventivno.⁹¹ Javni katarzi usmrtitve, ki se zgodijo na kraju zločina, in v kateri naj bi bili prisotni sodelujoči,⁹² so v tolminskem punktu sledile tudi druge oblike simbolične katarze, ki niso bile povezane zgolj s ceremonialnim in avtoritativnim nasiljem. Simbolični zaključek in višek generalno-preventivnih usmrtitev in ponovnega vzpostavljanja hierarhij družbenega reda ter javne varnosti v Tolminskem punktu pomeni prisega, ki so jo na zadnji dan eksekucij morali dati vsi župani in dekani tolminskega gospostva ter verjetno tudi nekateri posebej inkriminirani uporniki. Pomenila je najpomembnejši akt povrnitve dobre policije in razmajanega družbenega reda, saj je bila izrečena javno. Prisega je bila s svojo močno religiozno noto⁹³ in grožnjo s kaznimi tudi zagotovilo, da podložniki ne bodo več prakticali spornih praks.⁹⁴ Če bo kdo prekršil ta pravila, so podložniki tolminskega gospostva prisegli, da vedo, da jih bodo kaznovali s telesnimi in smrtnimi

ti (Kmečki upori, str. 180), je bilo ocenjeno na 6000 goldinarjev. Med bogatejšimi uporniki so bili po seznamu, ki ga je pripravila cesarska komisija, še naslednji kmetje s tako velikim premoženjem, da se je lahko »kosalo« s premoženjem kranjskih meščanov: Anton Božič 2333 gld., Andrej Laharnar (1830 gld.), Ivan Pirih (2646 gld.), Matej Podgornik (2107 gld.) in Lovrenc Matko (5300 gld.). Skupno premoženje najbogatejših upornikov so ocenjevali na visokih 35.663 goldinarjev. Seveda je potrebno jemati stanovske gravamine z veliko mero zadržavnosti, a sporočilo je jasno: 1000 goldinarjev je predstavljalo že veliko premoženje. Na končnem seznamu obsojenih na zaplembo premoženja niso bili obsojeni samo naslednji bogatejši uporniki: Luka Rutar (746 gld.), Ivan Muha (1500 gld.), Pauli Kragel (16 gld.) in Lavre Brom (11 gld. 20 kr.) (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, s. d.). Samo premoženje na smrt obsojenih je bilo vredno 12. 513 goldinarjev, ali po tem, ko je Marina Gradnik zatrdila, da je vse premoženje prej pripisano možu njeno, še vedno 11.734 goldinarjev.

⁸⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁸⁹ Kot je povzel Bruckmüller, Die Strafmaßnahmen, str. 95-117.

⁹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714. Na to resolucijo se sklicujejo ob poročilu o uspešno opravljeni eksekuciji, ki je še eden od ustaljenih postopkov uradne komunikacije med podrejenimi in nadrejenimi organi.

⁹¹ Prim. zlasti Studen, Rabljev zamah.

⁹² Zelo natančno simboliko usmrtitve razčleni tudi Studen, Rabljev zamah.

⁹³ Krivoprišežnikom je namreč grozilo večno pogubljenje.

⁹⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714.

Karel VI. (Objavljeno v: Cavazza, Silvano: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999)

kaznimi kot tudi z »vklentitvijo« v železo« (torej z ječo) ter odvzemom premoženja.⁹⁵ Podobno vsebino je imel tudi ohranjen prisežni obrazec v slovenščini, v katerem je sicer umanjkal tako prvi del, ki je prepovedoval zborovanja in zvonjenje, kot tudi zadnji del o kaznih, s katerimi so zagrozili podložnikom, če se ne bi držali tega, kar so prisegli.⁹⁶

⁹⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1713.

⁹⁶ Tega prisežnega obrazca ne moremo povezati s kolektivno in zagotovo tudi javno prisego 23. 4. 1714. Obrazec prisege je bil naslednji: *Jest N.: Persessem Bogu ussemu mogotschnemu ena tschista persega: da se jest nikoli vetsch is silno volo sapopasti, alli skusi sam sebe, ali skusi vetsch drugih kakschno sillo sturiti ali se skusi eniga drusiga k škodi dischelsskimu miru pregovoriti pustiti, alli pak skusi serditost gospodi nobenimu škoditi, alli mascuati (pop. D. Č) se uselej se mirnu dersati, gosposki' pokorn biti, ienu se vsake put na Casarsko, ienu Gosposko Sa pout na vse kraie, kamkole potribuam hudem, postaviti, ienu tudi Vnopedak ad te Slavna Casarska Comisie Kreirane (pop. D. Č), ienu ad Casarske Suitlosti Poterlene sentostia (pop. D. Č) vsem ispuniti, koker mene Bog Vsemumogechne, nigova prasegnene mati, bres Vsega madesa*

Javna prisega kot del rituala obnovitve deželno-knežje oblasti na zadnji dan eksekucij je bila nujna kljub temu, da so se na Goriškem vrstila številna simbolična in čisto konkretna dejanja izkazovanja zvestobe podložnikov. Prvič je najti izkazovanje zvestobe že po poročilu L. A. Strassolda takoj po ekscesu s krajišniško vojsko, v katerem je deželni upravitelj trdil, da je dobil sporočilo, da so kmetje v takim strahu, da iščejo način, kako bi se upravičili in da so pripravljene izdati imena tistih, »ki so jih zapeljali«.⁹⁷ Opravičilo je res sledilo 1. julija 1713.⁹⁸ Med pomembnejša dejanja pripravljenosti za obnovitev oblastnih razmerij v deželi sodi notarski zapis, v katerem so se župani tolminskega gospostva zavezali, da bodo plačali vse dajatve skladno z deželno-knežjimi postavami.⁹⁹ Tej »zavezi« je sledil podpis pogodbe s strani taistih županov, do katerega je prišlo le nekaj tednov (27. 3. 1714) pred usmrtnitvijo vodij upora. Podpisalo jo je 5 županov (Cerknega, Kobarida, Nemškega Ruta, Kneže, Police) in odvetnik preostalih vasi tolminske gosposke: Gio. Francesco Christofforutti. Podobno pogodbo so namreč nekateri uporniki podpisali že 1. 12. 1700 in zato so tovrstne prakse že dobro poznali.¹⁰⁰ V uvodu pogodbe so zapisali, da jo sklepajo za večjo deželno varnost in za mir v prihodnje.¹⁰¹ A tudi to pravno dejanje ni preprečilo dokončne odločitve o smrtni kazni za upornike. Preostali zaprti uporniki so takšno obljubo kot njihovi župani dali, ko so bili izpuščeni iz zavora. Pred veliko nočjo leta 1714 je prošnjo za izpust rihemberških zapornikov in še posebej svojega ključarja in podložnikov cerkvenega premoženja prinesel tudi rihemberški župnik Matija Trošt. Ta je osebno pred komisijo zagotavljal, da rihemberški podložniki, njegove ovčice, niso imeli zlobnih namenov in da je njihovo edino dejanje, ki je imelo »zloben namen«, nasilje proti goriškim vojakom dan pred prihodom krajišniške vojske pomirila božja previdnost.¹⁰² S prošnjo je uspel, saj so najprej iz goriških zaporov izpustili Franca Križmana in Ivana Pajerja, nato pa pred javnimi usmrtnitvami 13. aprila še Gregorja Španjola.¹⁰³ Njihova prisega je bila verjetno podobna prisegam Jožefa Prevojne, Ivana Šuligoja, Jurija Kofola, Petra Jančika (Jancig) in Valentina Lupuška, ki so jih izrekli in potrdili le nekaj dni pred rihemberškimi podložniki. Tudi ti so prisegli, da

pozeta Diviza Maria ienu vse Suetnike nebeške pomoreia. Amen,« (Grafenauer, Kmečki punti, str. 88). S tem v zvezi glej tudi Žan, Andreja: 2011, str. 99.

⁹⁷ Epicenter, 5. 6. 2003.

⁹⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 20, 1. 7. 1713.

⁹⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, 20/1. 10. 1713 (tudi Marušič, Veliki tolminski, str. 29, brez navedbe vira).

¹⁰⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 1. 10. 1700.

¹⁰¹ Dolenc trdi, da so to pogodbo sklenili leta 1717 (Dolenc, Šentviška planota, str. 74).

¹⁰² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 9. 3. 1714.

¹⁰³ Po kroniki Rihemberškega župnika Matije Trošta je Josip Balič objavil članek: *Kmetski upor v Rihenberku l. 1713*. Gorica, 3. 6. 1913.

se bodo ponovno zglasili, če ji bo kdo v imenu cesarske komisije poklical v Gorico in tudi, da bodo spoštovali vse instrukcije »visokočastljivih instanc«. Zavezali so se tudi, da bodo plačevali vse, kar bodo oblasti zahtevale od njih. Zagotovili so tudi, da jim je bilo pojasnjeno, da jim bodo v nasprotnem primeru zaplenili vse premoženje, »brez izjeme«. ¹⁰⁴ Njihova prisega je bila zapisana, četudi so bili nepismeni; podpisal pa jih je slovenskega jezika večer Franz Utschan. Kot je razbrati iz zapiskov Matije Trošta, so rihemberški podložniki prisegli tudi, da se za čas, ko so ga preživeli v zaporu, ne bodo maščevali. Vsekakor so bile tovrstne prošnje, tudi tako pomembnih avtoritet, kot je bil rihemberški župnik, ob dejstvu, da je komisija že našla glavne vodje upora, veliko bolj uspešne. Manj obremenjene upornike, ki jih niso izpustili že po prvih zaslišanjih, so iz ječ izpustili takoj po tem, ko so prisostvovali usmrtni. ¹⁰⁵

Svojo deželno knežjo oblast je deželni knez obnavljal tudi z zahtevo po izvršitvi starih kazni. Tako so le nekaj dni pred eksekucijo zahtevali izvršitev novembra 1703 ¹⁰⁶ izrečene kazni zaplembe premoženja Simonu in Tomažu Golji ter Antonu Lebnu, ki so jo brez milosti izvršili tudi nad njihovimi dediči. ¹⁰⁷ Simon Golja je namreč že leta 1711 umrl. ¹⁰⁸

Generalno preventivno in kot simbol edine oblasti v deželi se je po izvršeni eksekuciji – po zadnjem sodnem dnevu nadaljeval grozljivi in gnusen spomin na eksekucijo. Tega so že mesece obnavljali razpadajoči in smrdeči deli teles usmrčencev v okolici mesta in na mestnem morišču, ki so morali biti, dokler ne razpadejo ali jih odnesejo roparske živali, nastavljeni za opomin, ki naj pri mimoidočih – sprejemnikih sporočila – zbuja grozo in gnus, ki se je vedno mešal s strahom. Tudi ukrepi ob usmrtni vodij upora samo še dodatno potrjujejo, da so bile centralne oblasti tudi zaradi drugih okoliščin prepričane, da je njihova avtoriteta v deželi omajana. Zato je Karel VI. še dan pred usmrtno na goriške deželne stanovce naslovil zahtevo, da morajo izdati poseben patent, s katerim so ljudem iz »vseh družbenih

stanov«, prepovedali umikanje trupel, ki so bila nastavljena na goriške meje. Posebej pa je v patentu seveda omenil duhovščino, ki je bila po stereotipih elit posebej nagnjena k takšnim izrazom krščanskega usmiljenja. Vsem, ki bi iz protesta ali zgolj iz krščanskega usmiljenja poskusili umakniti dele trupel, je bilo zagroženo z izredno hudimi kaznimi: od telesnih (torej mučenja), zaplembe premoženja in celo do smrtne kazni. ¹⁰⁹ Tudi komisija se je bala besa podložnikov, zato je vladarja šele v poročilu o uspešni eksekuciji seznanila z okoliščino, da je v Gorici brez posebnega ukaza še vedno prisotnih sto grenadirjev, ki jim je poveljeval Plökhern. Pozneje je morala odmaširati iz dežele, ker jim sploh ni bil izdan ukaz, da se vanjo napotijo. ¹¹⁰ Le nekaj tednov pozneje (14. 5. 1714) so odšli na Ogrsko. ¹¹¹

Usmrtnice so se morale končati pred veliko procesijo s slavnostno mašo na god sv. Marka, ko je bila v mestu procesija, ki se je začela pri cerkvi sv. Marka in bi lahko kot tista na sv. Rešnje telo, ki je bila največja in najbolj razkošna, dosegla tudi mestna vrata in druge kraje, kjer so bila razstavljena trupla usmrčencev. ¹¹² S to okoliščino je generalno-preventivni »spektakel« dobil še dodatno funkcijo sporočanja in usidranja dogodka v kolektivni spomin.

Poleg 11 usmrčenih podložnikov tolminskega glavarstva, je bilo iz poročila, ki je odšlo na Dunaj, razvidno, da je bila kazen izrečena še 61 posameznikom. Šestdesetim posameznikom je Karel VI. leta 1716 (24. 7.) kazen nekoliko zmanjšal oziroma spremenil. ¹¹³ Poleg tega pa je v ječah ostajalo tudi okoli 100 drugih podložnikov tolminskega in drugih gospostev, ki so jih popisali najkasneje marca ali v začetku aprila 1714, ¹¹⁴ kot zaprte v ječah goriškega gradu. ¹¹⁵ Zaslišanih pa je bilo še mnogo več upornikov. ¹¹⁶

¹⁰⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 29. 3. 1714.

¹⁰⁵ Od rihemberških podložnikov so bili to Peter Mihael, Andrej Pečelin in Andrej Ličen (Gorica, 3. 6. 1913).

¹⁰⁶ Tako (Marušič, Veliki tolminski, str. 4 kot Dolenc, Prvo, nekrvavo, str. 98) navajata zgolj rabsodbo izrečeno marca 1703. Cesar jo je v resnici izrekel 28. 2. 1703. Zamik v datumih je zgolj posledica prepisa dokumenta. Leopold je 20. oktobra 1703 namreč od deželnih oblasti zahteval, da se že četrtič vse tri obsojence ponovno pokliče pred sodišče, da se jih javno seznaniti z izglasovano kaznijo. V primeru, da ne bi prišli, je deželni knez zahteval, da se jim izreče poostreno kazen: da se jih za vedno izžene iz dežele in zapleni premoženje (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 20. 10. 1703).

¹⁰⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 13. 4. 1713.

¹⁰⁸ Dolenc, Dva dokumenta, str. 96.

¹⁰⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 4. 1714.

¹¹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 23. 4. 1714.

¹¹¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 14. 5. 1714 in Dolenc, Dva dokumenta str. 100.

¹¹² Tavano, La vita socio-religiosa, str. 33.

¹¹³ Dolenc, Dva dokumenta, str. 106-109.

¹¹⁴ Okvirno datacijo lahko postavimo, ker je na njem vpisano tudi ime Jakoba Grudna, medtem ko so Štefana Pregla vmes že izpustili iz ječ (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, p. 166).

¹¹⁵ Od 114 popisanih ujetnikov je bilo 11 usmrčenih, ostalih 105 podložnikov pa je vsaj še nekaj časa ostalo v zaporu: eden od zapornikov je bil že v času sestavljanja seznama izpuščen. Število zapornikov je nekoliko drugačno od že objavljenega seznama zapornikov: šlo je napako v transkripciji: zaprti so bili namreč štirje brati Medvešček: Jakob, Lovrenc, Andrej in Tomaž (Dolenc navaja le Tomaža). Glej: Dolenc, Seznam tolminskih puntarjev, str. 253-257.

¹¹⁶ Grafenauer piše o 150 podložnikih (Grafenauer, Veliki tolminski, str. 88), Dolenc pa navaja dokument iz 17. 1. 1714, v katerem nedoločno govori o okoli 100 podložnikih (Dolenc, Spomenica, str. 5). Že prva poročila iz začetka julija sporočajo, da je Ferdinand Ernst Kullmayer, ki je poveljeval 600 glavi krajiški vojski, v Švarcenuku, Rihemberku in na Tolminskem, ujel nekaj podložnikov, med njimi

Paternalistična podoba vladarja – deželnega kneza

Istočasno z grozovitostjo in krutostjo usmrtitve se je demonstrirala posebna vladarjeva milost, ki jo je izkazal nekaterim obsojenim. Tem so najverjetneje sorodniki izprosili milost in so jim naklonili zadnjo izmed sedmih del krščanskega usmiljenja: pravico do krščanskega pokopa¹¹⁷ v blagoslovljeni zemlji. A že kot trdijo za veliko bolj rigorozno kaznovanje upornikov v zgodnjem novem veku, se je kazen razčetrjenja po smrti posameznika zgodila le, če so sodniki ugotovili olajševalne okoliščine.¹¹⁸ Takšne milosti sta bila med na smrt obsojenimi deležna dva: Gregor Kobal, ki je bil usmrčen na glavnem mestnem trgu in je bil pokopan pod cerkveno jurisdikcijo goriške mestne župnije. Na Travniku usmrčen Andrej Laharnar pa je bil pokopan v cerkvi sv. Ivana.¹¹⁹ Milostno držo izkazuje v imenu deželnega kneza komisija tudi že prej, ko je iz zapora v Gorici izpuščala manj obremenjene podložnike. 17. 3. 1714 je bil verjetno na zahtevo komisije iz zapora izpuščen Jože Gruden iz Trebuše.¹²⁰ Tudi nekatere podložnike gospostva Švarcenek: Andreja Maca, Jurija Černeta in tudi gospostva Rihemberk so izpustili že novembra leta 1713.¹²¹ Triletno zadrževanje najhujših upornikov v ječah goriškega gradu, do marca 1716 in devetih celo do julija 1716,¹²² je bilo del praks socialnega discipliniranja. Nekoliko pa je bila dolga ječa tudi odraz dolgotrajnosti sodnih postopkov, zlasti po odhodu cesarske komisije iz Gorice. Prvi zagon kaznovanja podložnikov je namreč pojenjal z usmrtitvijo najhujših zločincev, s katero se je »zaradi dolge ječe« mudilo, kot so že v začetku marca zapisali v dopisu, naslovljenem na višje organe.¹²³ Sodni postopki so se po odhodu komisije iz Gorice aprila 1714 in po razpustu cesarske komisije v začetku leta 1715,¹²⁴ sicer nadaljevali. Če je bila ječa za na

tudi »gorjancev (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 5. 7. 1713, Kmečki puniti, str. 187). Nekateri so nato kmalu izpustili. Potem pa so skladno z zaslišanji, z individualnimi obvestili in tudi z javnimi patenti iskali vedno nove ljudi, zlasti se zdi, da od začetka oktobra (Gorica, 3. 6. 1913 in ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 29. 10. 1713).

¹¹⁷ Da je bilo del maščevanja nad voditelji upora tudi odrekanje krščanskega pokopa, o katerem piše ob vojni med Friderikom III. in Matijo Korvinom že Jacob Unrest: »In četudi bo nekoč vsa krivica popravljena, moramo vendarle pomisliti, da v vojni marsikdo ni poskrbel za svojo dušo, še posebej ne tisti, ki so bili začetniki in pobudniki takšne hudobije. Kajti nobeno zlo ne bo ostalo kaznovano.« (citav v: Jerše, V iskanju, str. 47).

¹¹⁸ Steppan, Sistem kaznovanja, str. 114.

¹¹⁹ Dom, 15. 5. 1994.

¹²⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 3. 1714.

¹²¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 170. 14. novembra 1713 so izpustili tudi Ivana Pajerja, Matijo Vidmarja, Petra Birso, Adama Pečenka in Andreja Kodriča. Ivana Pajerja so sicer znova poklicali v Gorico (Gorica, 3. 6. 1913).

¹²² Dolenc, Seznam, str. 257.

¹²³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 8. 3. 1713.

¹²⁴ StLA, IÖR, Cop, 1715-1-41.

smrt obsojene že po nekaj mesecih dojeta kot dolga, se je za preostale udeležence upora uporabila kot oblika kaznovanja in zastraševanja z namenom, da bi se osumljeni skesali. V tem primeru je seveda lahko trajala veliko dlje. Ali, kot je bilo zapisano v prošnji tolminskih podložnikov iz začetka leta 1716: »Globoko torej zaupamo, da je pravici vašega veličanstva zadoščeno zaradi dolgih in mučnih let zapora v ječah, ki jih lahko primerjamo s smrtjo.«¹²⁵ V končni pomilostitvi je Karel VI. zapisal tudi, da je pustil del premoženja vdovam in otrokom na smrt obsojenih. Če ta okoliščina, zapisana v slovenskih historiografskih delih, drži, Karel VI. ni upošteval izjeme, ki jo je določala Carolina, ko je za crimen laesae maiestatis zahtevala, da se pri zaplembi premoženja v primeru crimen laesae maiestatis ne upošteva dobrobiti družine.¹²⁶ Epilog paternalistične države vladarja zagotovo pomeni popolna pomilostitev nekaterih obsojenih 24. 7. 1716 in zmanjšanje kazni za preostale upornike, ki so jim bile izrečene kazni. V prošnji 72 jetnikov, ki so jo skladno s krščanskimi rituali simbolično poslali na dvor pred veliko nočjo leta 1716, je bilo najprej izraženo njihovo pisno kesanje, nato pa so ponižni zaporniki izrekli še spoštovanje vladarjevi oblasti z besedami: »res je bilo nespametno, da smo sledili vodjem upora, toda ker je bilo pravici že zadoščeno z usmrtitvijo 11 glavnih vodij, ostaja zdaj samo še čas usmiljenja.«¹²⁷ Hkrati pa je prošnja na dvor prišla v trenutku, ko se je rodil težko pričakovani prestolonaslednik Leopold in so po vsej monarhiji potekala zahtevana izkazovanja zvestobe cesarski hiši, slavlja, molitve ob rojstvu prestolonaslednika.

Tudi upiranje podložnikov in predstave o kmečki pravici so se povezovali z izrazito paternalistično podobo vladarja kot zaščitnika nemočnih in iz te izhajajočo podobo vladarja, ki se je izoblikovala v ruralnih skupnosti. Cesar kot deželni knez naj Tolmincem potrdil stare privilegije. Lahko bi sicer istočasno pritrdili tudi trditvi, da je država v 16. in 17. stoletju z vstopanjem v ekskluzivno pravico med zemljiškim gospodom in podložnikom ter z reševanjem konfliktov med obema dvigala samozavest kmetov in vplivala na kulturo reševanja konfliktov.¹²⁸ Dojemanje oblasti je bilo namreč dvojno. Cesar – deželni knez je bil v dojemanju podložnikov njihov zaščitnik v času lakot in drugih stisk, ki so pestile noveveškega podložnika in tisti, ki naj potrdi njihove pravice. Zahteve po potrditvi starih pravic so bile med tolminskimi uporniki glasne. Tudi leta 1700 je Leopold ob zahtevi po pomiritvi upornikov izpostavljal

¹²⁵ Dolenc, Spomenica, str. 8, 13.

¹²⁶ Podobno določilo je tudi v kazenskem redu iz leta 1787, kjer se določa, da se uporniku zapleni premoženje ne glede na dobrobit družine.

¹²⁷ Dolenc, Spomenica, str. 14.

¹²⁸ Čechura, Das Modernisierungspotential der Revolten, str. 257-279.

svojo paternalistično usmerjeno oblast in prirojeno nagnjenost k pomilostitvam in dobrotljivosti.¹²⁹

Čeprav so se podložniki s svojimi pritožbami in prošnjami najprej obrnili na svoje zemljiške gospode, so ti vedeli, da niso pristojni za zahteve kmetov, oziroma, da so kmetje svoje pravice interpretirali po svoje, malodane utopično. Takšno utopijo so začeli širiti podložniki Rihemberškega gospostva, ko so menili, da jim je deželni knez poslal patent, v katerem jih je razbremenil vseh davkov. V percepciji upirajočih so zemljiški gospodje pogosto ostajali »gluhi« za njihove prošnje. Komisijo je poleg neposrednega žaljenja oblasti motilo širjenje podobe vladarja kot tistega, ki ščiti stare privilegije, kar posebej izpostavi šele predstavnik kameralne oblasti, pravnik Luidl na drugem glasovanju o kazni za Lovra Kraglja, saj so tolminski podložniki, ko privilegijev niso dobili v Tolminu, odšli ponje k bovškemu glavarju. Takšne prakse so namreč neposredno nasprotovale novi, vedno bolj absolutistični politiki dunajskega dvora, ki je zaradi velikih političnih akcij potrebovalo tudi vedno več denarja. Rigorozno cesarsko sankcioniranje »izkoriščanja« paternalistične podobe vladarja je bilo očitano zlasti dvema: Lovru Kraglju in Jakobu De Facisu, ki je bil precej hudo kaznovan. Med najdlje zaprtimi uporniki je ostal zato, ker je skupaj z uporniki odšel v Bovec iskati kopije leta 1703 izgubljenih tolminskih privilegijev.¹³⁰ Odhod delegacije leta 1703¹³¹ je bil mogoče povezan tudi s patentom iz istega leta, v katerem je Leopold zahteval, da se čimprej ugotovi, kakšne privilegije imajo tolminski podložniki ter da se ti predložijo dvorni komori, da o njih odloči.¹³² Verjetno je bil De Facis oseba, ki je poznala besedilo tega patenta. V času sojenja je bil večkrat

ponovno zaslišan in soočen z drugimi osumljenci.¹³³ Lovretu Kraglju so, kot je jasno razvidno iz čisto prvih točk njegovega priznanja, pripisali tudi glavno vlogo pri zagovarjanju starih pravic, ki naj bi jih tolminskim podložnikom potrdil deželni knez. Takšno podobo vladarja naj bi zagovarjal tudi v prvem uporu.

Povezava upora z žaljenjem vladarja (kot deželnega kneza)

V priznanju najprej usmrčenih upornikov, ki je bilo javno razglašeno, so člani cesarske komisije neodvisno od prvih poročil, ki so iskala vodje upora, posebej izpostavili, da so vedeli, da se upirajo proti predstavnikom deželno – knežje oblasti in tudi, da so neposredno žalili vladarja (t. i. *crimen laesae maiestatis*) z žaljivimi besedami ali pa zgolj s prelomljeno prisego. Takšno žaljenje so sicer ločili od nespoštovanja in žaljenja lokalnih uradnikov in zemljiških gospodov, kar so kot zločin očitali tako Martinu Munihu kot Lovretu Kraglju, a žaljenje deželno-knežjih uradnikov ni bilo dojeta kot tako hud zločin. Oba pa sta imela zelo pomembno vlogo pri podpihovanju upora. Tudi Raigersfeld je zapisal, da so kmetje, ko jih je Brunetti po izpustitvi zaprtih kmetov jahajoč vodil iz mesta, vriskali in bili zelo zadovoljni, ker so uničili Bandlovo hišo.¹³⁴ V končnem poročilu so pri podložnikih (zlasti Rihemberga) posebej opozorili, da so se lepo vedli do svojih zemljiških gospodov, ključno vlogo pa je verjetno odigralo dejstvo, da se je za zaprte podložnike posebej zavzemal in za njihovo zvestobo jamčil župnik Matija Trošt, ki je bil prej župnik ravno v Gorici in zato razumel razmišljanje elit.¹³⁵

Večino spornih praks tolminskih upornikov, kot so jih dojemali vsi podrejeni uradniki in tudi člani cesarske komisije, razkriva ravno prisega županov in dekanov (omenja se tolminske) na zadnji dan upora, je bila povezana z naslednjimi nedovoljenimi in zato uporniškimi praksami:

- praksami, ki so ogrožale javno varnost (zloraba avtoritete – županov, vaških sodnikov in starešin, organizacija v vojaškimi podobne formacije, javno nasilje usmerjeno proti ljudem in premoženju, zloraba alarmov),
- nespoštovanjem patentov, monopolov, deželno-knežjih regalij in dajatev (mitnin, davkov),
- nespoštovanjem sodišč, zavračanjem in nespoštovanjem izrečenih sodb ter upiranjem izrečenim sodbam,
- prakse povezane z nespoštovanjem družbenih hierarhij, ki so bile utemeljene z božjo sankcijo: formiranje

¹²⁹ Prevod patenta iz 6. 3. 1700 je objavil Dolenc, Janez, *Tristo let*, str. 64-66.

¹³⁰ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹³¹ Cesarska komisija je na podlagi poročil iz Gradca ugotovila, da je so leta 1703 v Gradec zaradi spora s Coroninijem prihajali različni tolminski podložniki. Gostilničar, pri katerem so prenočili, se je sicer spomnil zgolj »Blažija« (Blaža) Bevka in Ivana (Juvana) Čujca (Zuiza) ter »Gradnika«. Leta 1703 in 1704 so namreč potrditve privilegijev in »druge dokumente« zastavili za plačilo 38 goldinarjev in 34 krajcarjev dolga pri graškem mestnem gostilničarju »Bey dem schawzen Elephant« Hansu Georgu Gamilschku, ki je zastavo privilegijev potrdil. Hkrati pa je cesarsko komisijo prosil, naj od gospostva Tolmin izterja njegov dolg. V teh letih so bili zaradi spora s Coroninijem v Gradcu poleg omenjenih treh, ki se jih je spomnil, še številni drugi Tolminci, včasih tudi več kot deset, je še povedal Gamilschek. Gostilničar je zapisal tudi, da je bil med gosti tudi Klemen Štrukl (Clemens Strukhl). Ugotovitve poizvedovanj uradnikov notranjeavstrijske vlade so v marcu leta 1714, ko je poročilo prispelo v Gorico, verjetno povzročile muhanje pri članih cesarske komisije, ki je seveda imela do kmetov prezirljiv odnos (ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 27. 3. 1714, 17. 2. 1714). Iskanje starih privilegijev je omenjal že S. Rutar, F. Bevk pa je o tem dogodku napisal povest *Iskra pod pepelom* (Dolenc, *Prvo, nekrvavo*, str. 97).

¹³² Dolenc, *Prvo, nekrvavo*, str. 98.

¹³³ ÖStA, HHStA, *Österreichische Akten*, fasc. 21, 25. 11. 1713, Dolenc, *Dva dokumenta*, str. 106.

¹³⁴ Kmečki upori, str. 187.

¹³⁵ Marušič, Trošt, str. 852.

posvetov – »konsilijev«, samovoljno določanje višin dajatev ter upiranje proti njim ter nespoštovanje vseh avtoritet – od najnižjih uradnikov do vladarja.¹³⁶

Vsekakor so bile poleg javnega nasilja in žaljenja najvišjih avtoritet z besedami in z odrekom zvestobe v sodbah in različnih prisegah v uporabo bolj ali manj obremenjenih posameznikov najpogosteje izpostavljene uporniške prakse nespoštovanja deželno-knežjih in lokalnih instanc in uradov ter njihovih sklepov, zavračanje plačevanja davkov in zavračanje izrečenih sodb.

Iz prvega glasovanja o kazni, je jasno, da so nekatere upornike neposredno povezali z definicijo *crimen laesae maiestatis*, kot je bil ta definiran v zlati buli oziroma v *lex quiquis*. Zato so posebej izpostavljali posebno nezvestobo cesarju kot deželnemu knezu, ki so jo izkazovali zlasti cesarski vojaki. Tistih, ki so jih tako kot mnogi drugi novoveški »večni« poraženci, poskušali pridobiti pri cesarju kot deželnemu knezu. Poleg neposrednega upora je med hujše očitke sodilo tudi zavestno upiranje spoštovanju deželnoknežjih patentov, če so jih uporniki poznali. To so zaradi prejšnjih obsodb priznali vsaj trije: Lovre Kragl, Ivan Gradnik in Martin Munih. Zato so bili ti trije poleg tistega, ki je neposredno onečastil cesarsko ime – Gregorja Kobala, usmrčeni prvi dan. Skromne podatke o tem sojenju pred »14 leti« so izbrskali po uradni poti. Tudi upor leta 1700 je bil usmerjen proti novim deželnim nakladam. Lovre Kragelj je bil v prvem uporu obsojen na dve leti in devet mesecev¹³⁷ zapora. Martin Munih je celo potrdil, da si je kazen 19 mesecev zapora v goriškem kastelu, ki pa je bila nato skrajšana na zgolj pol leta, prislužil zaradi upora zaradi novega mesnega davka.¹³⁸ Komisija je podatke, med drugim tudi L. Kragljevo in M. Muniho priznanje, da sta poslušala javno razglasitev patenta o davku na meso,¹³⁹ uporabila kot dokaz, da so podložniki natančno vedeli, da se upirajo cesarskim uradnikom in neposredno deželnemu knezu. V patentu iz leta 1700, s katerim je hotel pomiriti uporne kmete, je namreč Leopold opozarjal tudi, da so pobiralci dajatev njegovi uradniki.¹⁴⁰

¹³⁶ Na zadnji dan eksekucij so tako vsi župani in dekani tolminskega gospostva svečano prisegli s prisego, ki je vsebovala vse naštetete elemente: da ne bodo imeli več javnih zborovanj in »kongresov«, da ne bodo več zvonili, razen v primeru grožnje sovražnika in požara in tretjič, da bodo spoštovali sodbe in »sentenze« vladarja in njemu podrejenih organov ter da bodo svojemu zemljiškemu gospodu izkazovali dolžno spoštovanje, čast (*veneration*) in poslušnost brez vsakršnega samovoljnega nasprotovanja in zadnjič da ne bodo proti nobenemu (ne glede na njegov stan in osebo), iz kakršnega koli že vzroka uporabili nasilja ali se mu maščevali.

¹³⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹³⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹³⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 16. 4. 1713.

¹⁴⁰ Gre za patent izdan 6. 3. 1700. Pomemben dokument, ki ga je sicer avtor narobe klasificiral, saj gre za cesarski patent. Zagotovo sodi med pomembnejše dokumente, ki dokazujejo pojmovanje deželno-

Delikt žalitve vladarja so tudi v sojenju tolminskim upornikom percepirali kot neodvisni zločin, a kot kaže odločanje o kazni Ivana Gradnika, je bil zločin žalitve vladarja podrejen zločinu upora. Člani komisije so namreč izglasovali, da je kriv zločina upora (*crimen seditiones*). Zagotovo so bile najhujše oteževalne okoliščine (povezane z uporabo nasilja proti oblasti, premoženju in celo drugim podložnikom) ugotovljene ravno proti Ivanu Gradniku, na kar opozarja način izmaličenja njegovega telesa po usmrtitvi. Če ga je njegov način usmrtitve in nato obešenje njegovega telesa na kolo in natikanje glave na kol simbolično povezovalo z glavnimi voditelji drugih največjih uporov v monarhiji, je bilo dodatno simbolično mučenje mrtvega telesa, ki je sodilo med načine izvajanja smrtne kazni¹⁴¹ – odsekanje roke, povezano z njegovim prelomom prisega zvestobe.¹⁴² Njegova rigorozna kazen odreka zvestobe je bila povezana tako z dejstvom, da je bil cesarska černida in tudi z okoliščino, da je bil pred 14 leti že enkrat kaznovan. To je visoko plemstvo samo še utrdilo v prepričanju, da gre v njegovem primeru za zavestni upor proti deželno-knežjim pravicam z jasno izraženim sovraštvom do deželnoknežjih privilegijev in pravic (*in odium regalium*). Kar so v končni, javno prebrani obsodbi Ivana Gradnika Miklavčiča posebej izpostavili. Bil je tudi eden od dveh, ki so mu v točkah njegovega priznanja očitali zločin *crimen laesae maiestatis*. Ta očitek je bil delno povezan z dodatno vsebino tega zločina – odrekom dolžne službe, saj bi moral po mnenju članov cesarske komisije kot cesarska černida skrbeti za javni red in mir. Torej, da bi moral biti tisti, ki bi upornike miril in ne podžigal k nasilju in uporu. Utemeljitev, ki vsebuje moralno obsodbo Ivana Gradnika, argumentira ravno Luidl. Skrb za javni red so zahtevali tudi od županov že leta 1703, saj so jim naložili višjo denarno kazen kot drugim.¹⁴³ Takšni interpretaciji so pritrdili vsi člani preiskovalne komisije. Podobno je bila s strani komisije interpretirana tudi vloga župana, ki naj bi skrbel za javni red in mir. Med uporniki je bilo zato obsojenih malo županov: županu Modreje ostarelemu Štefanu Štulcu, je bilo na koncu odvzeto vse, kar je imel: 11 goldinarjev, ki naj bi jih plačal za stroške oskrbe v zaporu. Ta kazen je bila neprimerno manjša, kot je bil prvi predlog njegove kazni s strani cesarske komisije, ki je najprej predlagala kazen t. i. »celega šilinga« ali 30 udarcev s palico. K njegovemu

-knežje oblasti in zagotovo omogočajo tudi rekonstrukcijo razumevanja oblasti med lokalnimi elitami, ki je temeljilo na takšnih dokumentih (Dolenc, Tristo let, str. 64–66).

¹⁴¹ Kazen po kazenskem materialnem pravu je bila usmrtitev z mečem, zato je večina simboličnih kazni izvršena nad mrtvim telesom.

¹⁴² Nekateri zgodnejši kazenski redi so predvideli zgolj kazen odsekanja dveh prstov (ti so simbolizirali božje osebe), npr. ljubljanske malefične svoboščine (fol. 3 v oziroma str. 118) ali jezika (fol. 3 v oziroma str. 118).

¹⁴³ Dolenc, Prvo, nekrvavo, str. 98.

prvem predlogu kazni so namreč dodali tudi, da bi sicer moral dobiti kazen večnega izгона, a je komisija predlagala kazen veslanja na galejah.¹⁴⁴ Župan je bil tudi Valentin Munih, ki je to funkcijo opravljal v Podselu (ali kot so vas imenovali 1713 Dolenja sela) in ki je tudi bil med uporniki, ki so bili obsojeni na zaplembo dela premoženja.¹⁴⁵

Ivanu Miklavčiču Gradniku, ki je bil sicer doma iz Čiginja, so očitali tudi rekrutiranje Kanalčanov in simbolično vodenje vojske s helebardo, ki naj bi jo nosil do Plav, tam pa pustil pri svojem sorodniku,¹⁴⁶ ukazal pa naj bi tudi žvižganje množice, ki se je približevala Gorici, kot je povedal na zaslišanju. Sprva je na sodišču sicer trdil, da se ni udeležil upora, potem pa le priznal, da je šel z uporniki v Gorico. Na koncu so ga obsodili, da je »vodil ljudi«, torej tudi, da je vodil uničenje Bandlove hiše.¹⁴⁷ Kot vodjo so ga že veliko prej v posebni notarski izjavi kriminalizirali tudi obsojeni vodje Tolminskih podložnikov, saj je bil Ivan Miklavčič Gradnik podložnik kanalskega gospostva. Njihova notarsko potrjena prisega je bila del postopkov v civilni (zasebni) tožbi, ki jo je proti tolminskim podložnikom vložil Bandel zaradi uničenja njegove hiše v Gorici.¹⁴⁸ Gradnik naj bi v Kanalu hodil od hiše do hiše in novačil ljudi, bil je pobudnik rušenja Taccove in Bandlove hiše, nasprotoval je višini davka na meso, zahteval je vrnitev zaplenjenih konjev in soli ter nasprotoval odločitvam nadrejenih avtoritet, ko je zahteval izpustitev dan prej zaprtih kmetov. Bil je tudi eden od najbolj premetenih voditeljev upora, ki je tudi pod prisego zavajal zasliševalce. Čeprav so sodniki opozorili na njegovo mladost, v resnici ni bil tako mlad.¹⁴⁹ Natančno je vedel, da se mora pred sodnikom predstavljati kot čimbolj mlad. Njegova »mladost« je leta 1700 zagotovo pripomogla, da je dobil nižjo kazen kot ostali vodje tega upora, saj je bil star komaj 19 let.¹⁵⁰ Prav zato je na sodišču, kljub temu, da je imel tri otroke, prisegel, da je komaj presegel mejo odraslosti in polnoletnosti. V zaslišanju se je tudi spretno izmaknil, da nima več kot 70 goldinarjev premoženja in hišo, ker so mu vse ostalo premoženje zasegli.¹⁵¹ Čeprav so člani komisije

opozorili tudi na olajševalno okoliščino, ki bi jo lahko predstavljala starost 26 let, so jo zavrgli z argumentom, da je že nekaj let poročen. Od poročenega moškega, ki je moral nastopati v funkciji pater familias-a je namreč družba pričakovala polno odgovornost za svoja dejanja. Med oteževalne okoliščine pa je Luidl v njegovem primeru pripisal tudi izmikanje aretaciji in beg.

Neposredno žaljenje osebe vladarja in sklicevanje na *lex quisquis* so uporabili pri kazni za Gregorja Kobala, za katerega se je v večih uradnih dokumentih navajalo izjavo, da naj bi rekel, da je njegovo veličanstvo samo njegov služabnik. Prelom prisega je bil tako kot žaljenje z besedami torej nesporen dokaz žalitve vladarja, kar kaže tako spoštovanje germanskega pravnega izročila kot *lex quisquis*. Prav Luidl je predlagal poostritev kazni zanj zaradi neposrednega (ne torej simboličnega) žaljenja oziroma napada na vladarjevo oblast. Zato so Kobalovo glavo po obglavljenju natakneli na kol, iz nje pa iztrgali jezik in ga nabili na posebno tablo.¹⁵² Tudi drugim prvi dan usmrčenim vodjem upora so očitali nespoštovanje avtoritet, a hierarhija nespoštovanja je bila jasna. Žaljenje vladarja – ki so ga v večini aktov označevali kot cesarja, je bilo tako hudo, da je bila zmaga sodne – vladarske pravičnosti najbolj spektakularna. Na mestnem trgu so namreč usmrtili le tista dva izmed na smrt obsojenih upornikov, ki so v uporuh neposredno užalili vladarja. Na tem trgu pa naj bi se po mnenju elit upor tudi začel.¹⁵³ Medtem ko sta bila Lovre Kragelj in Martin Munih usmrčena in nato razčetrverjena na Travniku, kar je bilo posebej zapisano v njuni končni obsodbi.

Gregor Kobal je imel po mnenju komisije tudi sicer veliko vlogo pri nekaterih ekscesih: bil je del skupine, ki je nazaj zahtevala odvzete konje, sprejel predloge, ki so jih dorekli v Kofolovi hiši, vodil je uničenje hiše vdove Foglin. Grozil je, da bo uničil hiše kanalskim podložnikom, in jih tako prisilil, da bi šli z njim v Gorico. Bil je med vodji uničenja Bandlove hiše, predlagal je rušenje Taccove hiše in pri njej sodeloval, obe dejanji pa so obravnavali ločeno. A najhujši delikt, ki je najdlje zaposloval komisijo, ki se je z glasovanjem odločala o kazni, je bilo dejstvo, da je na uradu višjega davčnega prejemnika izrekel besede, da je »cesarska visokost« njegov služabnik.¹⁵⁴ To dejanje je bilo hujše od okoliščine, da je goriške mesarje hujskal, da naj ne plačujejo več kot 4 krajcarje mesnega davka.

¹⁴⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁴⁵ Dolenc, Dva dokumenta, str. 110.

¹⁴⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 12. 1713.

¹⁴⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁴⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 20, s. d.

¹⁴⁹ Neskladje v letih je ugotovil že Dolenc, a ga ni znal povezati s strategijami branjenja: Dolenc, Dva dokumenta, str. 106.

¹⁵⁰ Podatke o njem navaja že Dolenc, Dva dokumenta, str. 106, kjer avtorja seveda zmoti starost 26 let. Zagotovo je bil Ivan Gradnik med najbolj zvitimi uporniki, saj je zavestno navajal napačne podatke. Tako je lagal o svoji starosti, saj je trdil, da je bil star 24 let.

¹⁵¹ Zaslihanje je bilo opravljeno 20. 12. 1713, kar pomeni, da je bil prijeto veliko prej kot Jakob Gruden (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 20. 12. 1713).

¹⁵² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵³ Približevanje oboroženih upornikov na goriški »trg« opisuje tudi goriški sodnik, ki obenem opiše tudi, da meščani niso več mogli priti do orožja, ker je bila pot do gradu že zaprta. Tudi v tem primeru govori o [glavnem] mestnem trgu (Marušič, Veliki, str. 8).

¹⁵⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714, fasc. 19, 24. 4. 1713.

Najhuje kaznovanim upornikom so dokazovali tudi nezvestobo in žaljenje lokalnih avtoritet, okoliščino, s katero jih je Roglovič inkriminiral že v poročilu na višje organe 24. 4. 1713.¹⁵⁵ L. Kragelj naj bi se smejal, ko so uničevali Bandlovo hišo, Ivanu Gradniku pa so dokazali, da je žalil mitničarja Morelija v Kanalu, ko so uporniki uničevali njegovo mitnico in pili vino. Gregor Kobal pa naj bi užalil barona Karla Tacca in v množici, ki je bila zbrana v Gorici, kričal tudi, da če dobijo Bandla iz gradu, naj ga razsekajo na tisoč koščkov.¹⁵⁶ Žaljenje nižjih avtoritet se je zagotovo pripisalo med oteževalne okoliščine posameznikom, tako kot je bilo spoštljivo obnašanje do lokalnih avtoritet posebej omenjeno med olajševalnimi okoliščinami.

Gregor Kobal je posebej vse tisto, kar so morali župani priseči dva dni po njegovi smrti: da bodo spoštovali nadrejene zakone in da bodo spoštovali »cesarske« sodbe in druga pravna sredstva ter da ne bodo uporabljali nasilja, pri katerem je Kobal sodeloval tako na Sveti gori, kjer se je udeležil procesije, kot na Prevalu, kjer je prav on ukazal, da se odpre vrata na mostu in spusti podložnike proti vojski. Še več – bil je tisti, ki jim je ukazal, naj se nasilno zoperstavijo vojakom. Četudi ni grozil vsem mitničarjem, pa je bil soudeležen pri nasilju nad mitničarjem Andrejem Pernatom v Ročinju. V tem ekscesu so mitničarju vzeli vole in od tega naj bi Kobal celo dobil nekaj krajcarjev.¹⁵⁷ Lovra Kraglja, ki je bil eden od glavnih voditeljev že leta 1700, in glavni pristaš upiranja plačevanja davkov s sklicevanjem na stare privilegije, so pred usmrtitvijo mučili na glavnem mestnem trgu,¹⁵⁸ kar je na nek način njegova kazniva dejanja povezovalo tudi z upiranjem vladarju in njegovim zakonom. Zato je bilo njegovo ceremonialno mučenje zaradi sodelovanja v javnem nasilju, odpora in upiranja plačevanju deželno-knežjih dajatev, nespoštovanja nadrejenih avtoritet, ki se jim je pridružilo še njegovo povratništvo, najhuje. V javnem priznanju je med drugim priznal, da je nasilje in groznje uporabil tudi kot prisilo, da je nekatere druge vodje upora prisilil v sodelovanje v uporu.¹⁵⁹ Njegove zločine so v odločanju o sodbi neposredno primerjali z zločini Martina Muniha, ki so mu pripisovali bistveno manjšo vlogo v punktu. Zato je bil Martin Munih zgolj razčtetverjen, ker razen dejstva, da je bil kot povratnik in glede spoštovanja cesarskih monopolov (regalium) nepopoljšljiv, da je zbiral upornike

in sodeloval pri ekscesih, v sodnem procesu niso našli tako hudih oteževalnih okoliščin kot pri Kraglju. Prav zaradi patentov, ki jih je dobila komisija, so svetniki v sodbi, ki je bila javno prebrana in ki je imela zaradi tega tudi posebno generalno-preventivno funkcijo, posebej izpostavili, da je Munih vedel, da je Bandel zastopnik vladarja v deželi, da je vodil skupnost iz Sel in da je ukazal tako napad na vojake kot uničevanje Bandlove hiše ter prisilil Jakoba Grudna k sodelovanju z uporniki, kar je pričala že njegova žena.¹⁶⁰ Munih naj bi spodbujal ideje o napadu na krajišniško vojsko in prepričal J. Veli-konjo, da je šel k goriškemu sodniku Jakobu Brunettiju in nato tudi h kanalskemu sodniku Beltramu.¹⁶¹ Šlo je za dogodek v Solkanu, kjer je J. Velikonja zahteval, da dobijo posebne privilegije in svoboščine.¹⁶²

Zaključek

Po mnenju vladarja, dvornih organov in komisije je bilo nujno ponovno vzpostaviti v deželi avtoriteto, to pa je zgolj avtoriteta vladarja, ki ima pravico, da odloči, kaj je prav in pravično.¹⁶³ Ali njegovi organi. Simboličnih sporočila, ki so jih morala prinašati vsa dejanja zaključka preiskovalnega procesa proti tolminskim upornikom, so ključno pripomogla k obnovitvi deželno-knežje oblasti. Smrtna kazen za pobudnike in vodje upora je bila neizogibna. Tako kot je ostajala neizogibna še celo stoletje zatem. Usmrtitve so imele generalno preventivni pomen zlasti prek strašilnega pouka, ki ga je imel teater groze. Simboliko usmrtitve kot najbolj gnusnega in nasilnega dejanja obnovitve deželno-knežje oblasti je predstavljal akt usmrtitve z mečem, dodatne poostitve kazni pa so bile del subsidiarnih pravnih norm, pravne prakse (zlasti zbrane v pravnih priročnikih) in tudi pravne tradicije ter tudi kolektivnega spomina elit na kaznovanje zločina upora. Očitno je, da so najhuje kazni poleg vodij upora dobili tisti, ki so ga »zanetili«. Vsaj nekateri med njimi so se že drugič upirali novim davkom na meso. Te je bilo treba huje kaznovati, ker kazni, ki bi morale delovati generalno preventivno, ko so bile izrečene prvič, niso dosegli svojega učinka. Najhuje so bili kaznovani tisti, ki so upor zanetili, spodbujali javno nasilje, žalili vladarja oziroma so bili zaradi uporov že kdaj kaznovani. Kaznovanje je simbolično pomenilo tudi zmago centralne oblasti, ki je zaradi državne politike v dednih deželah uveljavljala svojo politiko. Simbolično so bili k Kragljevi vasi: Modreju in Solkanu usmerjeni tudi razkosani deli njegovega telesa. Glavni namen generalne prevencije prek izreka smrtne kazni

¹⁵⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 24. 4. 1713.

¹⁵⁶ ÖStA, HHStA, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵⁷ ÖStA, HHStA, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁵⁸ V drugem glasovanju (verjetno končnem) o kazni mučenje s žarečimi kleščami ni omenjeno, je pa omenjeno v poročilu o izvršenih kaznih.

¹⁵⁹ To pa je bilo kaznovano že v kranjskem sodnem redu za deželska sodišča (Žontar, Kranjski sodni red, str. 577), a potem enako eksplicitno tudi v Ferdinandei.

¹⁶⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁶¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 21, 17. 4. 1714.

¹⁶² Torej, da Bandel ne bo izterjal davščin (Dolenc, Zbornik, str. 70).

¹⁶³ Deželni upravitelj Leopold Adam Strassoldo je bil večkrat obtožen, da je dajal kmetom lažne obljube.

je bil v zavedanju vsakega posameznika (in teh je bilo v tolminskem puntu mnogo), da so njegova ravnanja zločin proti bogu in od njega dani oblasti. Podložniki, ki so prej menili, da zagovarjajo svoje pravice in da so njihove zahteve po drugačnem obravnavanju njihovih denarnih obveznosti pravične, je bilo potrebno s zastrahovanjem v ječah in izrečenimi sodbami prepričati v nasprotno: da so njihova ravnanja zločin proti vladarju. In da je mnenje komisije, ki zastopa interese vladarja, edino verodostojno. Njihovo podrejenost pa končno zagotoviti s prisegami, ki so jih morali dati, preden so jih izpustili iz ječ. Ker pa je oblast dana od boga, so storili tudi greh. Avtoritete ali kmečkih zaupnikov na podeželju niso smeli več predstavljati dvomljivo izobraženi duhovniki, notarji in protopisarji, kar je zagotovo tudi eno od ključnih sporočil v patentu in obsodbi preostalih upornikov julija 1716.¹⁶⁴ Samo v patentu v juliju 1716 je cesar kot deželni knez izpostavil tudi, da so bili podložniki tudi žrtve bolj izobraženih posameznikov (protopisarjev, notarjev) in njihovih osebnih interesov (v ozadju pa verjetno tudi določenih interesnih skupin znotraj plemstva). Podobno negativno kot nasilneža, prevaranta in komedijanta je Bandla slikal po spominu svaka Utschana tudi Raigersfeld.¹⁶⁵ Prav tako si je historiografija izhajajoča iz nekdanje Habsburške monarhije enotna, da v uporih (tudi v 1. polovici 18. stoletja) lokalno prebivalstvo (ne gre samo za kmečko, ampak za »podložniško« prebivalstvo) ni bilo uspešno in da si je nadelo podobo večnih poražencev.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo:

Österreichisches Staatsarchiv (Dunaj) (ÖStA)
Österreichische Akten, fasc. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.

Steiermärkisches Landesarchiv (Graz) (StLA)
Innerösterreichische Regierung, 1715.

Arhiv Republike Slovenije (ARS)
AS-2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 74, 799.

¹⁶⁴ Seveda so imeli ti tudi željo po čim večjem zaslužku, kar zagotovo dokazuje cela vrsta pisnih dokumentov, ki jih ti vlagajo v imenu podložnikov (cesar jih v patentu 24. 7. 1716 imenuje kot »druge« (prokuratorje in notarje), ter kot »tretje«, (»starih duhovnih, ki niso duhovni«, torej nimajo primerne izobrazbe) in ter nazadnje »deželnega upravitelja v Gorici«, ki ga je treba »z grajo predse pozvati, ker je, da bi uporne kmete pomiril, z obljubami posegel na področje, ki ni v njegovi pristojnosti.« (Dolenc, Dva dokumenta, str. 109).

¹⁶⁵ Kmečki upori, str. 186-188.

Literatura:

Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1788.

Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung. Wien gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1787.

Amira, Karl: *Die germanischen Todesstrafen*. München: Verlag der Bayerischen akademie der wissenschaften, 1922.

Ammerer, Gerhard: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II (1781-1787)*. Innsbruck [etc.]: Studienverlag, 2010.

Brauneder, Wilhelm: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien: Manz, 2009, 11. izdaja.

Brunner, Otto: *Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. - 3. razš. izd. Brunn; München; Wien: Rudolf M. Rohrer, 1943.

Bruckmüller, Ernst: Die Strafmaßnahmen nach den bäuerlichen Erhebungen des 15. bis 17. Jahrhunderts. *Wellen der Verfolgung* (ur. Möcker, Hermann, Zimmermann, B.). Wien, 1996, str. 95-117.

Bruckmüller, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien; München: Herold, 1985.

Cavazza, Silvano: *Gorizia barocca: una città italiana nell'impero degli Asburgo*. Monfalcone (Go): Edizioni della Laguna, 1999.

Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böhmeim Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich peinliche Gerichtsordnung. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1769.

Czech, Philipp: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*. Wien: Böhlau Verlag, 2010.

Čechura, Jaroslav: Das Modernisierungspotential der Revolten von Braunau 1680. *Bohemia*, 38, 1997, str. 257-279.

Čeč, Dragica: *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju*. Ljubljana, 2008.

Röm. Kays. auch zu Hungaren u. Bohemen etc. Königl. Mayestät Ferdinand III. Erzherzogen zu Oestreich etc. Newn peinliche landtgerichtsordnung in Oestereich unter dem Ennß. Wien: gedruckt und verlegt zu Wien, bei Johann Jacob Kürner, 1667.

Dolenc, Janez: Spomenica tolminskih puntarjev za izpustitev iz ječ goriškega gradu. *Goriški letnik*, 24, 1997, str. 5-16.

- Dolenc, Janez:** Šentviška planota v velikem tolminskem puntu. *Zbornik Šentviške planote*. Ponikve: Župnija; Nova Gorica: Branko, 1998, str. 67-74.
- Dolenc, Janez:** Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. *Tolminski zbornik*, 3, 1997, str. 95-112.
- Dolenc, Janez:** Seznam tolminskih puntarjev v ječah goriškega gradu 1713-1716. *Kronika*, št. 2, 2007, str. 253-258.
- Dolenc, Janez:** Prvo, nekrvavo razdobje Tolminskega punta 1699-1703. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1999, str. 96-98.
- Dolenc, Janez:** Tristo let staro cesarsko pismo tolminskim puntarjem. *Koledar Goriške mohorjeve družbe*, 2000, str. 64-66.
- van Dülmen, Richard:** *Teater des Schreckens*. München: Beck, 1995.
- Evans, Richard J.:** *Rituale der Vergeltung. Todesstrafe in Germania, 1600 – 1987*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Foucault, Michel:** *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina, 2004.
- Grafenauer, Bogo:** Veliki tolminski kmečki punt. *Kronika*, 1954, l. 2, št. 2, str. 81-89.
- Grafenauer, Bogo:** *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: državna založba Slovenije, 1962.
- Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1787*. Wien: Joh. Georg Moesle, 1785-1790.
- Hellbling, Ernst C.:** *Grundlegende Strafrechtsquellen der österreichischen Erbländer vom Beginn der Neuzeit bis zur Theresiana: Ein Beitrag zur Geschichte des Strafrechts in Österreich*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1996.
- Jerše, Sašo:** V iskanju izgubljenega smisla. Sociodiceja predmodernih družb »z zornega kota domorodcev«. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino/ Urban elites in the Middle Ages and the Early Modern Times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 25-70.
- Koropec, Jože:** *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Land-Gerichts-Ordnung dess löblichen Hörtzogthumbs Crain, vnd der Angeraichten Herschafften Windischen March, Möttling, Ysterreich, und Karsst*. Laybach: gedruckt durch Johann Georgen Mayr, 1707.
- Lonza, Nella:** *Pod plaštem pravde: kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. Stoljeću*. Dubrovnik [i. e.] Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997.
- Martschukat, Jürgen:** *Inszeniertes Töten. Eine Geschichte der Todesstrafe vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Köln Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2000.
- Marušič, Branko:** *Veliki tolminski punt leta 1713*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1973.
- Marušič, Branko:** *Veliki tolminski punt leta 1713*. Tolmin: [Odbor za proslavo 260-letnice tolminskega punta], 1973.
- Marušič, Branko:** Trošt, Matija (?-1729 – Biografije). *Primorski slovenski biografski leksikon*, Sn. 20: Dodatek M – Ž (1994), str. 852.
- Menochio D. Iacobi:** *Consiliorum siue Responsorum*. Mediolani: ex officina Hieronymi Bordonii ..., 1616.
- Panjek, Aleksander:** Kmetijstvo in trgovina na goriškem v novem veku: kmečki upor leta 1713 iz gospodarskozgodovinske perspektive. *Annales. Series historia et sociologia*, Let. 7, št. 10 (1997), str. 153-162.
- Pauser, Josef:** Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey-, Malefiz und Landesordnungen). *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 44)* (ur. Pauser, Josef, Scheutz, Martin, Winkelbauer Thomas). Wien, München 2004, str. 216-256.
- Pavlin, Vojko:** O razvoju goriških deželnih stanov do konca 16. stoletja: (pregled problematike in stanje raziskav v italijanski historiografiji). *Zgodovinski časopis*, let. 57, št. 1/2 (2003), str. 71-84.
- Porcedda, Daniela:** Cittadini e nobili a Gorizia nel Seicento. *Barok na Goriškem* (ur. Šerbel Ferdinand). Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 43-48.
- Reisp, Branko:** *Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov*. Ljubljana 1973.
- Rutar, Simon:** *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerknjo ž njih prirodnoznanjskim in statističnim opisom*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1972.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Verfasser, 1905.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz: Selbstverlag des Verfassers, 1904.
- Schmitz, Carl:** *Historisch-topographisches Lexicon von Steyermark*. Graz, 1822.

Steppan, Markus: Sistem kaznovanja v ljubljanskih malefičnih svoboščinah iz leta 1514. *Malefične svoboščine Ljubljančanov/Deren von Laibach Malefitzfreyhaittn: ljubljanski kazenski sodni red*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Graz: Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtsentwicklung der Karl-Franzens-Universität, 2004 [i.e. 2005], str. 21–34.

Studen, Andrej: *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

Studen, Andrej: Fenomen mučenja človeškega telesa pri torturi in kot spektakel: poskus prikaza delovanja in učinkov kazenskega prava v Ljubljani v 16., 17. in 18. stoletju. *Problemi, Eseji*, 25, 5 (1987), str. 41-51.

Šorn, Jože: Donesek k kmečkim uporom v letih 1705 in 1715. *Zgodovinski časopis*, 4, 1950, str. 171-177.

Tavano, Luigi: La vita socio-religiosa di Gorizia nel catapan parrochiale del seicento. *Barok na Goriškem* (ur. Šerbel Ferdinand). Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 29-42.

Trpin, Drago: Viri za zgodovino Tolminskega v starejših fondih in zbirkah Arhiva Slovenije do leta 1783. *Kronika*, 1994, 42, št. 1, str. 15-20.

Umek, Ema: *Erbergi in Dolski arhiv*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991-1992.

Walter, Friedrich: *Die österreichische Zentralverwaltung. II. Abteilung: von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749-1848). 4. Band, 2. Halbband, Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung 1780-1848. Teil 1, Die Zeit Josephs II. und Leopolds II. (1780-1792)*. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950.

Wolfram, Herwig: *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter (Österreichische Geschichte)*. Wien: Ueberreuter, 2003-2004.

Žan, Andreja: *Veliki tolminski upor*. Ljubljana, 2011.

Žontar, Josip: Kranjski sodni red za deželna sodišča iz leta 1535. *Zgodovinski časopis*, 6-7, št. 1, 1952/53, str. 566-587.

Zusammenfassung

„ER GAB ZU, DASS ER DIE AUFSTÄNDISCHEN MIT HELLEBARDE UND GEPFEIFE GEGEN GÖRZ FÜHRTE“

Über die Verbindung des crimen laesae maiestatis mit Aufständen und die Bedeutung der Bestrafung der Aufständischen des Tolmeiner Aufstandes 1713

Die erste thematische Achse des Beitrags behandelt die juristische Bewertung des Verbrechens des Aufstandes vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert, als es zu einer Verschiebung in den Ansichten über die Herrschaft und insbesondere das Delikt der Majestätsbeleidigung des Kaisers kommt, welches häufig mit anderen Verbrechen verbunden war – auch mit dem Verbrechen des Aufstandes, das von der Strafgesetzgebung in der Frühen Neuzeit entweder als gesonderte Form des Verbrechens (Constitutio criminalis Carolina) oder als Teil des Verbrechens crimen laesae maiestatis (Ferdinanda) angesehen wurde. Im strengen rechtspolitischen und philosophischen Sinn stellte jedes Verbrechen in der vormodernen Periode eine Majestätsbeleidigung dar, da es sich gegen eine Gesellschaftsordnung richtete, die von Gott begründet war, so wie auch die Macht des Herrschers in derselben Intervention begründet war. Folglich stellte ein Verbrechen auch eine Gotteslästerung dar, die Gottes Zorn auslösen würde, wenn sie ungestraft blieb. Das genannte Postulat ist für das 16. Jahrhundert charakteristisch, da es unmittelbar für die Begründung neuer politischer Ordnungen verwendet wurde, die in die alten Privilegien der einzelnen Entitäten eingriffen. Im Laufe der Frühen Neuzeit veränderten sich die Auffassungen über den Aufstand: von den früheren Auffassungen vom Aufstand als einem Verbrechen, das unmittelbar den Kaiser beleidigt und auch den Landesfrieden (nach der Goldenen Bulle) bedroht, hin zur Auffassung vom Aufstand auch als Verbrechen, das die öffentliche Ordnung und – durch Missachtung der gesellschaftlichen Hierarchien – die bestehende, durch Gottes Sanktion begründete Gesellschaft bedroht.

Die zweite thematische Achse des Beitrags behandelt die Auffassungen über Aufstände vom Standpunkt des Kaisers und der gesellschaftlichen Eliten auf Grundlage einer Analyse des Aufstandes im Jahr 1713, als sich viele Beschwerden der Aufständischen unmittelbar gegen kaiserliche Gesetze richteten. Mit der Missachtung der öffentlichen Ordnung und der hierarchischen Beziehungen, mit der öffentlichen Gewalt zunächst der Aufständischen und sodann der Armee kamen immerhin auch einige klassische antif feudale Forderungen hinzu. Die Auffassungen über Aufstände und die damit verbundene Bedrohung beweisen die ausgesprochenen Strafen mit ritualisierten, abscheulichen Folterungen

der toten Körper, die mit ihrer symbolischen Sprache und Kommunikation generell-präventiv wirkten im Sinne einer Wiederherstellung der zerstörten Autorität und der Privilegien des Kaisers sowie der Erneuerung der gesellschaftlichen Verhältnisse, basierend auf der Gesellschaft der Drei-Stände-Ordnung. Dem Ritual der rechtlich kodifizierten Gewalt schlossen sich auch zeremonielle Treuebekenntnisse der Vertreter der aufständischen ländlichen Gemeinschaften sowie Äußerungen der kaiserlichen Milde durch Begnadigung einiger Aufständischer an.

Die umstrittenen Praxen der Untertaten, die die kaiserliche Kommission als allgemeine Charakteristika der Protestkultur der Tolmeiner Aufständischen besonders hervorhob, sind insbesondere verbunden mit der Bedrohung der öffentlichen Sicherheit (Missbrauch der Autorität, Organisation in militärähnlichen Formationen, öffentliche Gewalt gegen Leib und Vermögen, Missbrauch von Alarman, Missachtung von Patenten, Monopolen und Abgaben (Zölle, Steuern) sowie Gerichten und Gerichtsurteilen). Außerdem gehörten zu diesen umstrittenen Praxen auch die Missachtung, ja Bedrohung bestehender gesellschaftlicher Hierarchien durch folgendes: die Formierung von Beratungsorganen – „Konsilien“, die eigenmächtige Festlegung der Abgabenhöhe sowie die Missachtung von Autoritäten – vom untersten Beamten bis zum Kaiser.

Schlagwörter: Crimen laesae maiestatis, Aufstand, 1713, Grafschaft Tolmin/Tolmein, Goriška/Görz, Bestrafung von Aufständischen